

CUMA SURESİ ÖRNEĞİNDE MOLLÂ SADRÂ'NİN TEFSİR METODU

Naim DÖNER*

Öz

Aşkın felsefe okulunun/hikmet-i mütealiye kurucusu Sadruddin Muhammed b. İbrahim eş-Şirâzî diğer adıyla Molla Sadrâ (ö. 1050/1640), felsefî yönüyle tanınan çok yönlü bir filozoftur. Kur'an ve hadis ilimlerine önem veren Molla Sadrâ, Kur'an ayetlerinin tefsirine ve özellikle Ehl-i Beyt imamları kanalıyla gelen hadislerle dair önemli şerhler yazmıştır. Dokuz sure ile bazı ayetlerin yorumundan ibaret olan *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri, felsefî-irfânî özellikli bir tefsirdir. O, araştırma konusu olan Cuma suresini öncelikle ayet ve hadislerle tefsir etmektedir. Tefsirinde Ehl-i Beyt imamlarından gelen rivayetlerin yanı sıra Ehl-i Sünnet kanalıyla gelen hadisleri de istişhad amacıyla kullanmaktadır. Ayrıca Sahabe ve Tabiün sözlerine başvuran Molla Sadrâ, lügat, nâhiv ve kıraat ilimlerinden de yararlanmış. Şii filozof ve müfessir Molla Sadrâ, tefsirinde taassuptan uzak bir üslup takip etmiştir. Bununla birlikte o, bir yerde Eş'ârî, Mu'tezile, Zahirîyye ve Batniyye ekollerini sert bir dille eleştirir ve Hz. Ali'nin nass ile İmam/halife seçildiğini iddia etmiştir.

Anahtar Sözcükler: Molla Sadrâ, Kur'an, Tefsir, Cuma Suresi, Felsefî Tefsir.

Mullah Sadrâ of Tafsir Method in The Example Sura al-Jumua

Abstract

The founder of transcendental school of philosophy, Sadruddin Muhammad b. Ibrahim eş-Şirazi also known as Mullah Sadra (d. 1050/1640) is a well known versatile philosopher. Giving importance to Qur'an and hadith sciences, he wrote on Qur'anic interpretation, and important commentaries of the hadith particularly from the imams of Ahl al-Bayt. Composed of interpretations of nine-suras with some verses, his Tafsir al-Qur'an is a philosophical commentary. He interpretes Cuma surah mainly through verses and hadith. In his interpretation, he draws on accounts from Ahl al-Bayt and hadith through Ahl al-Sunnah for justification. Also referring to accounts of Sahaba and Tabiün, Mullah Shadrach and benefited from the dictionary, and the science of recitation and syntax. Shiite philosopher and interpreter Mullah Sadra followed a style far from bigotry in his commentary. However, he harshly criticized Ash'ari, Mu'tazila, Zahiriy and schools of Batiniyya and claimed that Hz. Ali was elected as a caliphate by nass.

Keywords: Mullah Sadra, Quran, interpretation, Cuma Surah, Philosophical Interpretation.

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, naimdoner12@hotmail.com.

Giriş

İslamî ilimlerin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim, yüce Allah'ın vahiy yoluyla insanlara gönderdiği son ilâhî mesajdır. Nüzulünden itibaren günümüze kadar bu mesajın anlaşılması için yoğun çaba harcanmıştır. "İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünceleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik."¹ şeklinde Hz. Peygamber'i Kur'ân'ın mübeyyini (müfessir) olarak takdim eden ilâhî irade, Kur'ân'ı anlama ve yorumlama çabasının başka bir ifadeyle tefsir faaliyetinin İslam'ın bidayetinde var olan bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657)'nin yüzlerce tefsirin adını zikretmesi ve bu tefsirlerin bir kısmının yüz cildi aştığını ifade etmesi tarih boyunca yapılan Kur'ân merkezli çalışmaların çokluğuna işaret etmektedir.² Ayrıca Mustafa Sadık er-Rafîi (ö.1356/1937) de; "insan tarihi vücuda geldikten beri Kur'ân kadar kendisine şerh, tefsir, telif ve tasnifte bulunmuş başka bir kitap bilinmemektedir"³ değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Kur'ân tefsiri, ilmi bir disiplini ve belli başlı prensipleri gerektirir. Hz. Peygamber'in; "Kim Kur'ân hakkında kendi reyî uyarınca söz söylemeye kalkarsa Cehennemdeki yerini hazırlasın!"⁴ şeklindeki tehdit içerikli ifadesi, kendi hevası uyarınca Kur'ân'ı tefsire kalkışanlara yönelik ciddi bir uyarı olarak değerlendirilmelidir. Bu uyarı, erken dönemden itibaren bazı insanların, müfessir için gerekli olan kaide ve kuralları dikkate almadan kendi salt arzu ve isteği (re'y) uyarınca Kur'ân'ı tefsir etmeye yöneldiklerine işaret etmektedir.⁵ Tabiatıyla bu durum rey ile (mezmûm) tefsiri gündeme getirmiştir.

Nübüvvet çağında, Hz. Peygamber, Kur'ân ayetlerini açıklıyordu. Müslüman Araplar da edebiyata olan ilgileri gereği Kur'ân ayetlerinin edebî üstünlüğünü ve vermek istediği mesajı anlıyorlardı.⁶ Arap olmayan milletlerin Müslüman olmaları ve onlarla iç içe yaşamaya başlamaları, Emevî devletinin

¹ Nahl, 16/44.

² Kâtip Çelebi Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn an esami'l-kutubi ve'l-funûn*, Daru ihyai't-turasil'-'Arabî, Mearif Matbaası, Beyrut, 1941, c. I, s. 427.

³ er-Rafîi, Mustafa Sadık, *İcâzu'l-Kur'ân ve'l-belağetu'n-nebeviyye*, Daru'l-kitabi'l-'Arabî, Beyrut, 1393/1983, s. 124.

⁴ et-Tirmizî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 1.

⁵ Kur'ân'ı tefsir ederken müfessirin bilmesi gereken ilimler için bkz. er-Râğîb el-İsfahânî Ebu'l-Kasım, *Mukaddimetu Cami't-tefâsîr*, (thk.: Ahmed Hasan Ferhat), Daru'd-da'Ve, Kuveyt, 1405/1984; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. I, s. 433.

⁶ Ali Şevah İshak, *Mu'cemu musennfâti'l-Kur'âni'l-Kerim I-IV*, Dâru'r-r-Rufâi, 1. Baskı, Riyad 1403/1983, c. I, s. 141.

sonlarına doğru, saf Arap dilinin, duruluğunu kaybetmesine neden olmaya başladı. Böylece Kur'an'ın doğru anlaşılmasına ve tefsirine olan ihtiyaç daha da arttı. Fakat Asr- saadetten Abbasiler'in ilk dönemlerine kadar İslam bilginleri, Kur'an'ın şahsî görüşleri doğrultusunda tefsir etmemek için azami hassasiyet göstermişlerdir. Hatta öteden beri pek çok sahabe bunu, Kur'an'ı rey ile tefsir olarak algılamış ve bu nedenle Kur'an'ı tefsir etmekten çekinmişlerdir.⁷ Fakat İslamî fetihlerin artmasıyla birlikte, bazı medeniyetlerin (Yunan, İran, Hint) inanç ve düşünceleri de İslam dünyasına girmeye başlamıştır. Bu durum, İslam düşüncesi ve Müslümanlar üzerinde birtakım etkiler meydana getirmiştir.⁸ Tercüme faaliyetleri neticesinde Abbasi devletinin başlarında felsefi fikirler de İslam dünyasına girmeye başlamış,⁹ bunun sonucunda Kur'an ile ilgili ölçsüz fikirler ve görüşler ortaya çıkmıştır. Sözelimi Nazzâm (ö. 231/845), Allah'ın Arapların nazım, fesahat ve belagat açısından Kur'an gibi bir metni ortaya koyabileceklerini (Şarfe nazariyesi) iddia etmiş,¹⁰ Yahudi asıllı Lebîd b. el-A'sam ise Kur'an'ın Tevrat gibi mahlûk olduğunu iddia etmiş, Ca'd b. Dirhem de Kur'an'ı açıkça inkâra kalkışmıştır.¹¹

Yukarıda anlatılan gelişmelerin ve Müslümanlar arasındaki iç ihtilaflar ve tartışmaların devam ettiği bir ortamda fikir ve düşünce akımlar yaygınlaşarak farklı eğilim ve metotlara sahip olan kelim ve tefsir ekolleri şekillenmeye başladı.¹² Kimi ekoller, Kur'an ayetlerini kendi görüşleri ve inançları doğrultusunda yorumlamaya girişti. Mevcut kadim tefsirlerden hareketle, müslüman müfessirlerin tefsirde aynı metodu takip etmedikleri, her birinin kendisine özgü bir bakış açısı ile Kur'an'a yaklaştıkları, her bir

⁷ Abdulfettah Laşin, *Belagatu'l-Kur'an fi âsari Kadi Abdulcabbar ve eseruhu fi'd-diraseti'l-belağiyye*, Daru'l-fikri'l-Arabî, Kahire, ty, s. 425; Ayrıca bkz. Müslim, *Muhammed Mustafa, Mebâhîs fi l'câzi'l-Kur'an*, 2. Baskı, Dâru'l-Müslim, Riyad, 1416/1996, s. 46.

⁸ Bkz. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Müslim, *Te'vilu müşkil'l-Kur'an*, (tlk.: İbrahim Şemsuddîn), Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2. Baskı, Beyrut, 1428/2007, s. 19; Mahluf, *'Abdurrauf, el-Bâkullânî ve kitâbuhu l'câzu'l-Kur'an dirâse tahliliyye*, Dâru mektebeti'l-hayat, Beyrut, s. 28, 30.

⁹ Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mu'cizetu'l-kubra, el-Kur'an*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire ty. s. 57; Muhammed b. Abdulaziz el-Avacî, *l'câzu'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Mektebetu daril-minhac, 1. Baskı, Riyad, 1427, s. 97-98.

¹⁰ eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, (thk.: Adil Ahmed İbrahim), Mektebetu Feyyaz, el-Mansura, 1434/2013, s. 71.

¹¹ er-Rafîl, *l'cazu'l-Kur'an*, s. 150.

¹² et-Tabatabâî, es-Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'an*, Müessesesi-i matbuat-i İsmâiliyân, Tahran, 1393/1973, c. I, s. 5. Hicri ikinci asırda özellikle Basra; hadisçiler, dil bilimciler, edebiyatçılar, filozoflar, kelimciler ile Seneviyye, Maniheizm, Dehriyye, Zerdüşlük ve bunun dışında doğu menşeli fikir akımlarının, İslam dışı inançlara çağında bulunduğu ve farklı düşünce akımlarının cereyan ettiği bir merkez durumundaydı. (bkz. Müslim, *Mebâhîs*, s. 46.)

fırkanın Hak Teâlâ'nın kelimından muradın ne olduğunu anlama konusunda özel bir yol ve yöntem denedikleri anlaşılmaktadır.

Kuşkusuz tefsir ekollerinin ortaya çıkmasında pek çok etkenin rol oynadığını ifade etmek mümkündür. Ayrıca hakim olan siyasal düşünce, özel ve baskın birtakım sosyo-kültürel koşullar, iç dış faktörler tefsir eğilimlerinin ve metotlarının çoğalıp çeşitlenmesine sebep olur.¹³ Tefsir ekollerinin ortaya çıkmasında en etkili faktörlerin başında, müfessirlerin Kur'ân'a farklı bakış açıları olduğunu ifade etmek mümkündür. Bütün gruplar ve ekoller, kendileri ile Kur'ân arasında özel ve derin bir bağın var olduğunu iddia etmişlerdir. Sözelimi mutasavvıflar, Kur'ân'ın irfanî nüktelerle dolu olduğunu, kendi takip ettikleri metot dışında hakkıyla Kur'ân'ın anlaşılmayacağı kanaatini taşıırken, diğer ekoller ise *yüzeysellik*le suçlanmışlardır.¹⁴ Öte yandan filozoflar, rahatlıkla felsefi yöntemin Kur'ân ayetlerine tatbik edilebileceğini ifade etmişlerdir.¹⁵

İslam dünyasının felsefeyle tanışmasıyla birlikte inançla ilgili bazı konuları ve ayetleri felsefi kavram, terim ve yorumlarla izah etme anlayışının ortaya çıktığı görülmektedir. Kur'ân'ın felsefi yorumunu savunanların, baştan sona Kur'ân'ı tefsir ettikleri de söylenemez. Kur'ân'ın bu yorum yöntemini seçenler, daha çok bazı ayetleri ve sureleri tefsir etmişlerdir.¹⁶ Ayetlerin felsefi yorumunun ilk örnekleri ünlü filozof Farâbî (ö.257/870)'nin *Fusûsu'l-hikem*'inde, İhvanu's-safa'nın ve İbn Sinâ (ö. 428/1037)'nin bazı risalelerinde görülmektedir. Bunlar, Kur'ân ayetlerinin felsefi görüşler açısından tefsir edildiğini göstermektedir.¹⁷ İbn Sînâ'nın *Tefsiru sûreti'l-ihlâs ve Tefsiru Muavvizetyn*¹⁸ ile Mîr Dâmâd (1041/1631)'in *Emanet-i ilahî* ve *Sidretul-munteha* risaleleri, Molla Sadrâ'nın (ö. 1050/1640) *Tarık*, *Zilzal*¹⁹ ve *Cuma* surelerinin tefsiri, bu tür tefsir çalışmalarına örnek teşkil etmektedir.

¹³ Bkz. Feyzullah Ekberî Destek, *Molla Sadrâ ve Reviş-i vey der tefsir-i sûre-i Cuma, Faslname-i hikmet u felsefe*, Sayı: 3, 1389, s. 181-82.

¹⁴ Ayetlerin irfanî ve irfanî tefsir örnekleri için bkz. Süleyman Ateş, *İşarî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1998, 27.

¹⁵ Kerametî, Muhammed Takî, *Te'sir-i mebnî-yi felsefî der tefsir-i Sadru'l-müteellihîn*, Bunyad-ı hikmet-i İslamî-yi Sadrâ, Tahran, 1384, s. 16; Feyzullah Ekberî Destek, *Reviş*, s. 181-82.

¹⁶ Bkz., İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2010, s. 454.

¹⁷ Bkz. ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn I-III*, Daru'l-hadis, Kahire, 1426/2005, c. II, s. 366; Ömer Nasuhi Bilmen, yaptığı tasnifte İbn Sînâ'yı beşinci tabakadaki müfessirler arasında zikretmektedir. (Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi-Tabakau'l-Müfessirîn*, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1973, c. I, s. 409.)

¹⁸ Hasan Âsî, *et-Tefsiru'l-Kur'ânî vel-luğatu's-sufiyye fi felsefeti İbn Sinâ*, Muessesetu'l-camiyye, Beyrut, 1983, s. 84.

¹⁹ Eser Muhammed Hacevî tarafından tashih edilmiş ve Tahran'da 1419 yılında ikinci baskısı yapılmıştır.

1. Molla Sadrâ ve Kur'ân Tefsiri

Molla Sadrâ'nın tefsir metoduna geçmeden önce hayatı hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

1.1. Kısaca Hayatı

XVII. (Hicrî XI.) yüzyılın ilk yarısında Molla Sadrâ'nın ilim sahasına çıkmasıyla birlikte İslam felsefesinin farklı bir renge büründüğü görülmektedir.²⁰ İbn Sinâ (ö. 428/1037)'nin doğduğu X. yüzyılda Meşşai felsefesi zirveye ulaşmış, İbn Arabî (ö. 638/1240), Mevlana (ö. 672/1273) gibi mutasavvıflarla İshrâk felsefesi de XII. yüzyılda olgunluğa ermiş, *İsfahan Felsefe Okulunun* zirve noktası kabul edilen Molla Sadrâ zamanında da bu tür kelmâ, felsefi ve tasavvufî düşünceler arasında bir korelasyon meydana gelmiş ve bunların sentezinden onun *Aşkın Hikmet Okulu* tezahür etmiştir. Bu okulun en önemli özelliği onun düşünce havzasında yetişen büyük bilim insanlarının, Kur'ân-ı Kerim'e ve onun tefsirine çok ilgi göstermeleri, aynı şekilde Ehl-i Beyt imamları kanalıyla gelen rivayetlere önem vermeleridir. Molla Sadrâ (ö. 1050/1640 ve hocası Mîr Dâmâd (ö.1041/1631)'in filozof olmalarının yanı sıra iyi birer kelmacı, müfessir ve hadis şarihi sayılmaları da bu düşünceyi desteklemektedir.²¹

Molla Sadrâ, 979/1571-72 yılında Şîrâz'da doğmuştur. Sadru'l-müteallihîn olarak da ünlenen Muhammed b. İbrahim Sadruddîn eş-Şîrâzî, geleneksel eğitimini burada tamamladıktan sonra İsfahan'a giderek Bahauddin Amilî (ö. 1030/1622), Muallim-i sâlis" (üçüncü öğretmen) olarak bilinen *İsfahan Felsefe Okulunun* kurucusu Mîr Dâmâd (ö. 1040/1631) ve Mîr Ebu'l-Kasım Findiriskî (ö.1050/1640) gibi bilginlerin derslerine katılmış, islamî ilimleri ve felsefeyi öğrenmiştir.²² Molla Sadrâ'nın hayatı ilim tahsil dönemi,

²⁰ Bkz. Ali A. Bedaştî, Nasîruddîn "et-Tûsî'den Molla Sadrâ'nın Hikmet-i Mütealiyesine (Aşkın Hikmet) İmamîyye Kelamının Değişim Süreci," (Farsça'dan çev. Naîm Döner), *BÜİFD*, 2015/2, c. III, Sayı: 6, 248.

²¹ Bkz. Cüyâ Cihânbaş, *Muallim-i Salis Zendeğînâme-i Mîr Dâmâd*, 1. baskı, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1389, s. 136-137, 180.

²² Mollâ Sadrâ'nın hayatına dair bkz. Hüseyin Ziyâî, "Molla Sadra: Hayatı ve Eserleri," *İslam Felsefe Tarihi*, ed. Seyyid Hüseyin Nasr-Oliver Leaman, Açılım Kitap, İstanbul 2011, c. II, s. 301; Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, Doğu Batı Yay., İstanbul, 2015, s. 282; Nasr, Seyyid Hüseyin, *Mollâ Sadra ve İlâhî Hikmet*, çev. Mustafa Armağan, İnsan Yay., (2. baskı), İstanbul, 2009, Molla Sadrâ, s. 39; Hameneî, *MollaSadrâ*, s. 13.

inziva dönemi ve Şîrâz'da Vali Allahverdi Han'ın izniyle Medres-i Han'da müderrislik yaptığı dönem olmak üzere üç merhaleye ayrılabilir.²³

Hikmet-i Mütealiye/Aşkî Hikmet okulunun kurucusu Molla Sadrâ, kısa bir sürede sivrilerek tanınmış ve filozoflar arasına katılmıştır.²⁴ O, XVII. (Hicrî XI.) yüzyılda *İsfahan Felsefe Okulu*'nun doruk noktası kabul edilir.²⁵ Nefsini arındırmak ve zühde dayalı bir yaşam sürmek için İsfahan'dan ayrılarak inzivaya çekilmiştir. Molla Sadrâ, Kum²⁶ civarındaki *Kuhek* adlı dağlık bir köyde bedenen ve ruhen geçirdiği ortalama on yıllık zorlu bir inziva, uzlet ve riyazet döneminden²⁷ sonra hayatının sonlarına doğru Kur'ân-ı Kerim'e yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.²⁸ Molla Sadrâ'nın İsfahan'ın merkezinden küçük ve sakin bir köye çekilme kararında birtakım sosyal, siyasal ve içsel faktörler rol oynamıştır. Sosyal hayatın karmaşa ve gürültüsünden kaçma ihtiyacı, yaşadığı iç sıkıntidan kurtulma ve manevî hayatın ön şartı olan sükûnete erme düşüncesi bu kararı etkileyen temel faktörler arasında zikredilebilir. Ayrıca o, ilâhî sırlara ulaşmayı ve *hikmet-i ilahî* ya da *ilâhî ilmin* (*theo-sophia*) gerçek bilgisini elde etmek isteyenler için ruhî terbiyeyi mutlak temel bir şart olarak görmekteydi.²⁹ Fesefî öğretilerini yalın bir üslupla anlatması, Şîî dogmatik dîn adamlarının şimşeklerini üzerine çekmesine neden olmuştur. Hilmi Ziya Ülken'in ifadesiyle bu inziva, *zahîr* bilginlerinin yaptığı hücumlara karşı gönüllü *sürgünden* ibaretti.³⁰ O, hayatı boyunca dini ibadetlerini terk etmemesine ve takvalı olmasına küfürle suçlanmıştır. Bütün bunlar, uzlet kararında etkili olmuş olabilir.³¹ Nitekim Molla Sadrâ, *Esfar* adlı eserinin girişinde ve üstadı Mîr Dâmâd (ö. 1041/1631)'a yazdığı mektuplarda³² ve Se

²³ Ülken, *İslâm Felsefesi*, s. 282-283; Alparslan Açıkgöç, "Molla Sadrâ" *DİA*, İstanbul, 2005, c. XXX, s. 259-265.

²⁴ Nasr, *Molla Sadrâ ve İlâhî Hikmet*, s. 45.

²⁵ Hayatı ve ilâhî Hikmet adlı felsefî okulu hakkında geniş bilgi için bkz. Nasr, *Mollâ Sadra ve İlâhî Hikmet*, s. 40.

²⁶ Molla Sadrâ'nın *Ayetu'l-kürsî* tefsiri mukaddimesinde kendisini tanıtırken "eş-Şîrâziyyu mevâden ve'l-Kumiyyu meskenen" ifadesi uzlet dönemini Kum'da geçirdiğini ifade etmektedir. (Molla Sadrâ, *Tefsiru'l-Kurani'l-Kerim*, (thk: Ayetullah Muhammed Hadî Marifet), İntişârât-ı bunyad-i hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, 1. Baskı, Tahran, 1389, c. V, s. 5.)

²⁷ Hameneî, *Molla Sadrâ*, s. 17.

²⁸ Cabîr, *Felsefetu't-te'vil*, s. 45.

²⁹ Nasr, *Molla Sadrâ ve İlâhî Hikmet*, s. 45-46.

³⁰ Ülken, *İslâm Felsefesi*, s. 283.

³¹ Mian Muhammed Şerif, "Sadruddîn eş-Şîrâzî (Molla Sadrâ), *İslâm düşünce Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, c. II, s. 185.

³² Molla Sadrâ'nın üstadı Mîr Dâmâd'a gönderdiği mektupları, filozoflar, kelamcılar ve fıkıhçılardan yana yakınmalan için bkz. Hameneî Seyyid Muhammed, *Mîr Dâmâd*, İntişârât-ı bunyad-i hikmet-i İslâmî, Tahran, 1384, s. 41.

Asl adlı kitabında çağdaşlarınca anlaşılmamaktan yakınmaktadır.³³ Molla Sadrâ yedinci hac dönüşünde Basra'da 1050/1640 yılında vefat etmiştir.³⁴

Molla Sadrâ, İsnâaşeriye ilim çevresi dışında yirminci yüz yılın ikinci yarısına kadar pek tanındığı söylenemez. M. Horten, H. Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr, T. İzutsu, F. Rahman gibi düşünürlerin bir bütün olarak Molla Sadrâ'nın mistik, mantıksal ve felsefi düşüncesini modern akademik çevrede tanınmasını sağlayan ilk kuşak bilim insanları olduğu söylenebilir.³⁵ Molla Sadrâ'yla ilgili ülkemizde yapılan akademik çalışmaların çoğu, onun felsefi görüşleriyle ilgilidir.³⁶ Dolayısıyla bu makalenin, onun Kur'ân tefsiri hakkında bilgi vereceği, tefsir usûlü hakkındaki görüşlerini yansıtacağı ve bu konuda bir boşluğu dolduracağı ümit edilmektedir.

S. Hüseyin Nasr, Molla Sadrâ'ya ait olduğu tespit edilen eserlerin bir litesini vermekte ve bunların sayısı 46'yı bulmaktadır.³⁷ Molla Sadrâ'nın baş yapıtı *el-Hikmetü'l-mütealiye fi' esfari'l-erbaati'l-akliyye*'dir. Bu eser, kendi adıyla anılan *Aşkun hikmet* felsefesinin uygulandığı kitabıdır. Tefsirle ilgili *Esrâru'l-âyât ve Envâru'l-beyyînât* veya *Müteşabihatu'l-Kur'ân, Mefâtihu'l-Ğayb* ve *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerim* eserleri ve Şîî hadis geleneğinde önemli bir yere sahip olan Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub el-Kuleynî'nin *Usûlü'l-Kâfi* adlı hadis kitabına yaptığı şerh önemlidir.³⁸ Molla Sadrâ, hayatının sonlarına doğru Kur'ân'ın tümünü tefsir etmek istemiş fakat ömrü yetmemiştir.³⁹ Molla Sadrâ'nın tefsiri, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerim* adıyla basılmıştır. Bu tefsir Fatıha, Secde, Hadid, Yasin, Vakıa, Cuma, Tarık, Ala ve Zilzal sureleriyle Bakara 1-65,

³³ Molla Sadrâ Sadruddin Muhammed eş-Şirâzî, *el-Hikmetu'l-mütealiye fi'l-esfari'l-akliyyeti'l-erbaa*, Menşûratu Tali'ati'n-nûr, y.y., 1430, c. I, s. 31-38; a. mlf., *Risâle-i Se Asl ve muntahab-ı Mesnevî*, y.y., ty., s. 2-3; Nasr, *Molla Sadra ve İlâhî Hikmet*, s. 46. .

³⁴ Şerif, "Sadruddin eş-Şirâzî (Molla Sadrâ)", c. II, s. 185.

³⁵ Bkz. Şigeru Kamada, "Kur'ân Tefsiri ile Sufî Felsefe Arasında Molla Sadrâ Onun Zilzal Suresi Tefsiri", Çev.: Enes Erdim, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 2007, c. 10, Sayı: 28, s. 273.

³⁶ Orhan Atalay'nın "Vahiy ve Molla Sadrâ'nın Yorumu" *Ekev Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-* *Erzurum*, 2001, c. III, Sayı: 2, s. 33-53; İbrahim Kalın'ının "Mulla Sadra's Realist Ontology of the Intelligibles and Theory of Knowledge" (*İslâm Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2004, Sayı: 12, s. 55-74) gibi makale çalışmaları önemlidir. Ayrıca Şehabettin Yalçın'ın çevirisini yaptığı Seyyid Hüseyin Nasr'ın Molla Sadrâ'nın Kur'ân Tefsiri, çalışması ile Enes Erdim tarafından Türkçeye çevrilen Şigeru Kamada'nın "Kur'ân Tefsiri ile Sufî Felsefe Arasında Molla Sadrâ Onun Zilzal Suresi Tefsiri Özelinde" (Dinî Araştırmalar Ankara, 2007, c. 10, Sayı: 28, s. 271-284) adlı çalışmaları değerlidir. Ayrıca onun felsefi görüşlerini yansıtan yüksek lisans ve doktora çalışmaları hatırı sayılır bir noktaya ulaşmış durumdadır.

³⁷ Nasr, *Molla Sadrâ ve İlâhî Hikmet*, s. 53-66; bkz. Hameneî, Seyyid Muhammed, *Molla Sadrâ ve Hikmet-i Mütealiye*, (çev. Sedat Baran), Denge Yay., İstanbul, 2006, s. 29-37.

³⁸ Molla Sadrâ'nın yaptığı bu şerh, Muhammed Hâcevî tarafından tahkik edilerek Müessesesi-i Mutâlaât-i Tahkikat-i ferhengî tarafından tarihsiz olarak neşredilmiştir.

³⁹ Hameneî, *Molla Sadrâ*, s. 30.

255. ile Nur suresi 35. ayetlerin tefsirinden ibarettir. Ayrıca Kâfirun ile Talak Surelerini tefsiri ettiği söylene de bunun yanlış olduğu muhakkikler tarafından ifade edilmektedir.⁴⁰ Bizzat Molla Sadrâ'nın; "*Kur'ân surelerinden ilk tefsir ettiğim sure Hadid suresidir,*"⁴¹ yönündeki açıklaması ve yapılan araştırmalar, onun ilk tefsir ettiği surenin bu olduğu anlaşılmaktadır.⁴² Fatıha veya Cuma surelerinden birinin en son tefsir ettiği sure olduğu söylenmektedir.⁴³

1.2. Felsefeden Kur'ân'a Yönelişi

Şüphesiz Kur'ân'ın nazmı, içerdiği derin anlamlar ve hikmetler onun Kur'ân'a yoğunlaşmasını sağlamış olabilir. Fakat Kur'ân araştırmacılarından birisinin yerinde ifadesiyle⁴⁴, Molla Sadrâ'nın tefsire yönelmesinin en mühim sebebi, felsefenin işlevsizliği, ümit vermeyişidir ve onun, Kur'ân-ı Kerim'e tutkuyla yönelmesidir. Zira o, bir filozoftan beklenmedik bir üslupla meslektaşlarına, felsefecilere eleştiriler yöneltmektedir. Hakiki müminin özelliklerini; "*Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yönelmediği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir.*"⁴⁵ ayeti bağlamında ele alan Molla Sadrâ şunları söylemektedir: "*İslam fıtrati üzere doğan seņ ey Müslüman! Sana ne oluyor da Peygambere, Ehl-i Beytine ve akılları aydınlanmış, ölçülü görüşleriyle dünya ve ahiret işini iyice tedebbür eden, Allah yolunda yürüyen ve ona yönelen peygamberin tabilerine uymayı terk ediyorsun! Allah'a yönelen kimselerin yoluna tabi olmuyorsun da filozofların görüşlerine uyuyorsun... Filozofların fikir denizlerine dalarak ömürlerini tükettiğini, akıllarının bu denizlerde gark olduğunu, onların fikir*

⁴⁰ Bkz. Ali Emin Cabir, *Felsefetu't-te'vil 'inde Sadriddin eş-Şirâzi*, Merkezu'l-hadâre li tenmiyetil-fikri'l-İslâmî, 1.baskı, Beyrut, 2014, s. 112. Tefsirin birinci cildi uzun bir giriş ve fatıha suresini, ikinci cildi, Bakara suresi 1- 21 ayetlerini; üçüncü cildi, yine Bakara suresi 23-38 ayetlerini, dördüncü cildi, Bakara 38-65. Ayetleri, beşinci cildi Bakara 255/ayetü'l-kürsî ile Nur suresi 35 ayetini; altıncı cildi, Secde ve Hadid surelerini, yedinci cildi, Yasin suresinin tefsirini, sekizinci cildi, Vakıa, Cuma, Tank, Ala ve Zilzal surelerinin tefsirlerini içerir. Biz, burada Bunyad-i hikmet-i İslâmî-yi Molla Sadrâ'nın neşrettiği baskıyı esas aldık. Ayrıca onun tefsiri, hicri şems 1415 yılında Kum'da basılmış, ayrıca Muhammed Cafer Şemsuddin'in tahkiki ile Beyrut'ta 1419/1998'de baskısı gerçekleştirilmiştir.

⁴¹ Molla Sadrâ, Muhammed b. İbrahim eş-Şirâzi, *Şerhu usulil-kâfi*, (tsh.: Muhammed Hacevî), Muessese-i mutalaat ve tahkikat-i ferhengî, y.y., ty, c. I, 116.

⁴² Ali Nusayrî, Mekteb-i Tefsiri-yi Molla Sadrâ, Bunyad-ı hikmet-i Molla Sadrâ, 1384, s. 74; Cabir, *Felsefetu't-te'vil*, s. 113.

⁴³ Cabir, *Felsefetu't-te'vil*, s. 113.

⁴⁴ Nusayrî, *Mekteb-i Tefsiri*, s. 76.

⁴⁵ Nisa, 4/115.

vadilerinde kaybolduklarını, düşüncelerinin seyrinin mülk ve şehadet âleminde kesintiye uğradığını ve böylece şehadet âlemi çıkmazında fitrat ceninlerinin öldüğünü ve onların dünyanın içinden ve kat kat olan dünya karanlıklarından ahiret âlemine ve nurlarına, gayp âlemi ve sırlarına çıkamadıklarını bilmedin mi? Allah (cc)'ın "Allah iman edenlerin dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır",⁴⁶ "onlar ki gayba iman ederler,"⁴⁷ "göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir,"⁴⁸ gaybı da, şehadet âlemini de bilendir,"⁴⁹ ayetlerini hiç düşünmedin mi?⁵⁰

Yıllarca felsefeyle meşgul olan Molla Sadrâ, Kur'ân'a ve tefsire yönelişini şu şekilde ifade etmektedir: "Ünlü filozofların bilimsel ve önemli kitaplarının çoğunu iyice araştırdım. İlim ve şeriat alanında meşhur olan âlimlerin kitapları üzerinde iyice düşündüm. Keşf ve yakîn ile hakikati elde etme konusunda bunlar, beni doyumadı. Dinî hakikatlere ulaşma konusunda iştiyak ateşimi ve hararetimi söndürmedi. Bilakis, bütün bunların teşvik dışında, tasdik'i elde etmede yetersiz kaldıklarını gördüm. "Onların çoğu ancak zannın ardından giderler. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz."⁵¹ Böylece Kur'ân'ın yüksek manalarını ve Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in kalbine aktığı vahyi araştırınca Allah'a şükür, Kur'ân't her isteğin, maksadı; her şevkin ve arzunun nihayeti bildim. Bu nedenle onun anlamlarını iyice düşünmeye başladım ve onun usûl ve temel ilkelerini takip ettim, onun denizlerinde gark oldum, sırlarından inciler çıkardım,..."⁵² Molla Sadrâ'nın, bu sözleri, onun Kur'ân'a içtenlikle yöneldiği anlaşılmaktadır. Bu durum, aşağıdaki sözlerinde daha açık bir şekilde ifade edilmektedir: "Geçmişte tekrar ve çokça araştırmada bulunuyor, felsefecilerin kitaplarını aşırı derecede mütalaa ediyordum, öyle ki doğru bir yol üzere olduğumu zannettim. Basiret gözüm azıcık açıldığı ve kendi halime baktığımda -mebdein ahvaline ve meada dair bazı hükümlere ilişkin öğretileri elde etmiş olsam da- sadece zevk ve vicdan ile elde edilen hakikatin ilimlerinden ve eşyanın hakikatinden nefsimin yoksun olduğunu anladım. Zira Allah'ı tanıma, esma ve sıfatlarını bilme; semavî kitapları, Peygamberleri, nefsi ve haletlerini tanıma; kabir, bi'set, hesap, surat, cennet, cehennem hakikatini öğrenme ancak ilahî talim ile

⁴⁶ Bakara, 2/257.

⁴⁷ Bakara, 2/3.

⁴⁸ Hud, 11/123; Nahl, 16/77.

⁴⁹ Enam, 6/73.

⁵⁰ Mollâ Sadrâ, *Tefsîr*, c. VII, s. 212-213.

⁵¹ Yunus, 10/36.

⁵² Mollâ Sadrâ, *Tefsîr*, c. VI, s. 9.

*mümkündür. Nübüvvet ve velayet mişkâtı ile keşfedilebilen bu hususlar, kitap ve sünnette varit olmuştur. Düşünürlerin ilmi ile basiret sahibi olanların (zevî'l- ebsâr) ilmi arsundaki fark, bir kimsenin tatlının tadını bilmesi ile tatlıyı tatmasına benzer....*⁵³ Molla Sadrâ'nın *velayet mişkâtı* ifadesinden, onun, Şia imamet doktrininde masum imamların verdiği haberlerin tıpkı Peygamber'in hadisleri gibi hüccet olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁴ Ayrıca yukarıdaki sözlerinden, vacibu'l-vucud, imkân, hudûs, mebde ve mead gibi felsefeyle ilişkili kavram ve konularda yetkin olduğu anlaşılan Molla Sadrâ'nın, Kur'ân ve sünnetle ilgili olduğunu söylediği *hakikî ilimler, dini ve aynî hakikatlerden de gereği gibi yararlanmadığını* ifade etmesi oldukça dikkat çekmektedir.

Molla Sadrâ, Kur'ân yorumunu, felsefî düşünüş konusundaki derin düşüncesi üzerine bina eder. Yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı gibi ona göre özellikle ahiret havalıyla ilgili konuların anlaşılmasında temel ölçü, Kuran ve sünnettir. O, ilmin hakikatini Kur'ân ve sünnette aramak gerektiği kanaatindedir. Zira birey, ancak vahiy öğretisiyle kalbi her türlü şaibeden arındırarak imanın hakikatlerini anlayabilir. Marifetullah, kabir, haşr, hesap, mizan ve sırat gibi ahiret ahvaliyle ilgili nazarî bilgiden ve düşünsel mefhumlardan pratik/amelî bilgiye ulaşır. Binaenaleyh, ahiret âlemine dair *taabbudî* konuları akli ve zihni burhan ve istidlallerle tam anlamıyla idrak edip değerlendirme imkânı olamaz.⁵⁵ Felsefî eserlerin ve vahiyden yoksun salt beşerî bilgilerin özellikle ahirete dair konularda net cevaplar vermesi düşünülemez. Nitekim Molla Sadrâ, "*Kur'ân, ataları uyarılmamış, bu yüzden de gaflet içinde olan bir kavmi uyarman için... indirilmiştir*".⁵⁶ ayetini tefsir ederken aklın özellikle mebdein bazı halleri ile meada ilişkin bilgileri tek başına bilemeyeceğini ifade etmektedir.⁵⁷ Ahiret hayatına ilişkin akıl ile vahyi bütünleştiren bir bakış açısına sahiptir.⁵⁸ Kaldı ki o da açıkça felsefe ve kelam alanındaki pek çok görüş ve düşünceyi yüzeysel-olmakla eleştirmektedir. Bu ilimlerle uğraşan bazı kesimlerin, nefsin arzularına dayalı beşeri burhanlarla istidlalde bulunmakla suçlamaktadır.

⁵³ Mollâ Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 6.

⁵⁴ Bkz. Kuleynî, Ebu Cafer, Muhammed b. Yakub e-Razî, *Usûl-i Kafl I-IV*, (Farsçaya Terc-şerh: Hacı Seyyid Haşim Resulî), Tahran trs, *Kitabu'l-hücce, Babu Fardî Tâati'l-eimme*, ve sonrası (c. I, 262 vd.)

⁵⁵ Fezullah Ekberî Destek, *Reviş*, s. 1187.

⁵⁶ Yasin, 36/6.

⁵⁷ Mollâ Sadrâ, *Tefsir*, c. VII, s. 25- 26.

⁵⁸ Mahmut Çetin, "Molla Sadrâ'da Mead Problemi", *Artuklu Akademi*, Mardin, 2014, 1(1), s. 179.

1.3. Vahiy Anlayışı ve Tefsir Metotlarına Yaklaşımı

Molla Sadrâ'nın vahiy anlayışı bu makalenin sınırlarını aşacak kadar geniştir. Fakat onun vahiy görüşünü birkaç cümle ile ifade etmemiz yerinde olacaktır. O, vahiy olgusunu anlatmadan önce ilahî söz/kelam ve yazı/kitabet ile beşerî söz ve yazı arasındaki farklar üzerinde durur. Zira kelam, kitabet ve vahiy arasında sıkı bir ilişki vardır. Buna göre Kur'ân, Allah'ın hem kelamı hem de kitabıdır. Allah kelamı olması dolayısıyla vahiy; Allah'ın kullarından dilediği kimsenin kalbine indirdiği manevî bir nur ve bir olgudur. Nitekim Allah Teâlâ "fakat biz, onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola erştireceğimiz bir nur yaptık",⁵⁹ "Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir."⁶⁰ buyurmaktadır. Vahiy, kitabet olması dolayısıyla bir takım nakışlar ve rakamlardır. Hatta bu nedenle Hz. Peygamber, vahiy indiği anlarda Allah kelamını yazan meleklerin kalem seslerini duyuyordu.⁶¹ Molla Sadrâ tefsirinde akıl, merkezî kavramlardan birini oluşturur. Fakat akıl, gayba ilişkin bilgileri tek başına bilemez.⁶² Molla Sadrâ'ya göre ilâhî vahiy ya bir emir olup doğrudan gelir ya da maddî-manevî bir perde vasıtası ile Peygamber'e ulaşır: "Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir"⁶³ ayeti, vahyin bu üç biçimine işaret etmektedir.⁶⁴

Molla Sadrâ'nın *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim* ve *Mefâtihu'l-Ğayb* eserleri tetkik edildiğinde müteşabih ayetlerle ilgili tefsir/tevil metotlarını dört ana başlık altında değerlendirdiği görülmektedir.

Birincisi; lügatçilerin takip ettiği yöntemdir. Bu yöntemde aklın kanunlarına bağlı kalınmaksızın ve Allah (cc)'in zat ve sıfatlarında tenzih ve takdis kaygısı güdülmeksizin lafızlar, zahiri anlamları üzere bırakılır. Molla Sadrâ'ya göre müteşabih ayetlerle ilgili fakihlerin, muhaddislerin, Hanbelîlerin ve Kerramiyye'nin çoğu bu metodu takip etmiştir.⁶⁵

⁵⁹ Şura, 42/52.

⁶⁰ Şuara, 26/193-195.

⁶¹ Molla Sadrâ, *Mefâtihu'l-Ğayb*, (thk. : Necefali Habibi), İntişârât-i bunyâd-i hikmet-i İslâmî-yi Mollâ Sadrâ, Tahran, 1386, c. I, s. 56.

⁶² Mollâ Sadrâ, *Tefsir*, c. VII, s. 25- 26.

⁶³ Şura, 42/51.

⁶⁴ Molla Sadrâ'nın vahiy hakkındaki görüşleri için bkz. Molla Sadra, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. I, 56; Orhan Atalay, " Vahiy ve Molla Sadrâ'nın Yorumu", *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum, 2001, c. III, Sayı: 2, s. 45.

⁶⁵ Molla Sadra, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. I, s. 121

İkincisi; felsefecilerin (ehl-i nazar) metodudur. Bu da Cenab-ı Allah'ı noksan ve mümkin sıfatlardan tenzih etmek suretiyle lafızların ilk mefhumlarını aklın kanunlarına uygun bir şekilde tevil etmektir. Filozofların çoğu, Kur'ân lafızlarını aşırı tevillerle zahirinden uzaklaştırarak ifrata düşmüşlerdir. Molla Sadra bu yorum biçimini şöyle eleştirmektedir: "*Hâlbuki Allah ehlinin yanında hakikat, lafzı gerçek anlamından uzaklaştırmadan ve bir tevil de yapmadan ayetleri ve hadisleri aslî manalarına hamletmektir... Yoksa çoğu filozofların yaptığı gibi ayetler ve hadisler, zahîr manalarına ve asil mefhumlarına hamledilmedikleri takdirde ayetlerin bütün insanlara nazil ve varid olmasında bir fayda olmazdı. Tam aksine ayetlerin nüzulü insanların hak yoldan uzaklaşmalarına sebep olurdu.*"⁶⁶

Üçüncüsü; aşırı zahircilik ile aşırı te'vilciliğin dışında orta yolu esas alan, mebd'e'e ilişkin tenzihi, meada ilişkin konularda ise teşbih kaidesine göre davrananların ekolüdür. Bu yöntem, ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), Kaffal (ö. 417/1026) gibi pek çok Mutezilî'nin takip ettiği metottur.⁶⁷

Dördüncüsü; keşf ve şuhûd ehli olan ve ilimde derinleşenlerin (râsîhûn) metodudur. Onlar, Allah'ın nuruyla aydınlanan ve doğruyu gören gözlerle onun ayetlerine bakarlar. Kusursuz ve eksiksiz bir şekilde O'nun bütün varlıklardaki nurunu müşahade ederler. Zira Allah, onların göğüslerini İslam'a açmış ve iman nuruyla kalplerini nurlandırmıştır. Böylece ilimde derinleşenler, gönüllerinin açılması ve kalplerinin aydınlanması neticesinde başkalarının görmediğini görür, duymadıklarını duyarlar.⁶⁸ Bunların müteşabih ayetler konusundaki metodu, gereksiz tevillerden kaçınarak lafzın manasını olduğu gibi bırakmaktır. İlim ve yakînde derinleşenlerin metodu, lafızların mefhumlarını tahkik ederek onları gereksiz manalardan tecrit etmektir. Genelde insan zihni, lafzın özel bir formda belirginleşen anlamına alışmaktadır. Bu ekolün amacı, lafızları asıl manaları üzerinde bırakmaktır. Molla Sadra, bunu *mizan* örneğiyle şu şekilde ifade etmektedir: "*el-mîzan sözcüğü, bir şeyi ölçmek manasına vazedilmiştir. Bu ise mutlak aklî bir durum içindir. Esas olan bunun ruh yönü olup hakikatte bu durumun, bir şekle tahsis edilmesi şart değildir. Buna göre ister hissî ister aklî olsun kendisiyle bir şeyin ölçüp-biçildiği şeye mîzan demek doğru olur. Şu halde cetvel, şakül, gönye, usturlap, metre, nahiv, aruz, mantık ilmi ve akıl bütün bunlar, kendileriyle eşyanın ölçülüp-biçildiği araç-gereçlerdir. Bunlardan her birisi, kendisine*

⁶⁶ Molla Sadra, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. I, s. 121-123.

⁶⁷ Molla Sadra, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. I, s. 123.

⁶⁸ Molla Sadrâ, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. I, s. 122-123.

*münasip ve türüne uygun olanları ölçer. Sözelimi cetvel, doğru çizgileri Nahiv, ise Arapların dil kurallarına göre lafzın irabını ölçer... Kâmil arif kişi müşahedesi sebebiyle, mizan lafzını sadece iki kefesi, direği ve dili bulunan terazi manasında ele almamakta, bu durum, onun mizanın diğer hakiki manalarını anlamaya perde olmaktadır. Onun, duyduğu ve gördüğü her durum ile ilgili hali böyledir. O, lafzın manasına intikal eder; onun ruhuna, manasına, batınına ve ötesine yolculuk eder. Lafzın zahirine, öncesine, suretine ve dünyasına bağlı kalmaz.*⁶⁹

1.4. Şii İlim Dünyasında Molla Sadrâ Tefsirinin Yeri

Bazı Kur'ân araştırmacıları, esas uzmanlık alanının felsefe ve irfan olduğu gerekçesiye Molla Sadrâ'yı müfessirler arasında zikretmemiştir.⁷⁰ Fakat Molla Sadrâ felsefede olduğu gibi kelam, tefsir ve hadis alanında da önemli ölçüde söz sahibidir.⁷¹ Molla Sadrâ'nın, tefsir ilmindeki derinliğini anlamak için onun yaptığı tefsirlere göz atmak yeterlidir.

Molla Sadrâ'nın, kişisel ve ilmî hayatında Kur'ân ağırlıklı çalışmalara yönelişini Cenab-ı Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirdiği kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır: *"Yüce Allah'ın bana yaptığı ihsanlardan birisi de... ilâhî manaları, rabbanî marifetleri, nebevî rumuzları ve ilahî işaretleri içeren kendi Kerim Kitabının bazı sırlarına beni muttali kılmasıdır... Kur'ân tefsiri ile meşhur hiçbir âlim bu sırları ihata etmemiş, tevil ilmi sanatlarında değerli hiçbir düşünür de bu sırlara erişmemiştir".*⁷² *"Kitabının bazı sırlarına muttali kılma"* ifadesinden onun kendisine sunuhat şeklinde gelen bilgilere ulaştığı iddiasında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim tasavvuf ve işârî tefsir geleneğinde, samimi tevbe, ilimle amel etme gibi itaat neticesinde Cenab-ı Allah'ın, seçkin ve temiz kulların kalplerine gizli ilimler ve latif sırlar verdiği ve onların bu bilgilerle Kur'an'ın batınî bir takım manalarına erdikleri ileri sürülmektedir.⁷³ Sübjektif olan bu tür bilgi edinme yöntemini ancak tecrübe eden bilebilir. Ayrıca Molla Sadrâ'nın yukarıdaki ifadeleri, onun tefsir ilminde kendisine olan güveni de ortaya koymaktadır.

⁶⁹ Molla Sadrâ, *Mefâihü'l-Ğayb*, I, 151. *Tefsir*, V, s. 195-196; Ali Rıza Dehkanpür, *Revişhayi Tefsiri ez didgâg-h-ı Molla Sadrâ*, s. www.

MaarefQuran.com/images/farsi/maqaleShenasi/1279, s. 6-7. (08. 03. 2015)

⁷⁰ Feyzullah Ekberî Destek, *Reviş*, s. 182.

⁷¹ Cüyâ Cihânbahş *Muallim-i Salis*, s. 136-137, 180.

⁷² Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. V, s. 33.

⁷³ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2004, s. 172.

Felsefe tarihi boyunca felsefe ve hikmet sahasında Molla Sadrâ'nın tefsirdeki yetkinliği, özellikle onun felsefî görüşlerden bağımsız bir tefsir yapıp yapmadığı tartışılmıştır. Seyyid Muhammed Hameneî, çağdaş felsefeciler ve Kur'ân uzmanları arasında yer alan Celaleddin Aştıyanî, Seyyid Muhammed Ali Ayazî gibi bir grup bilginin, onun tefsir alanındaki otoritesini kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Sözgelimi, Muhammed Hameneî, Molla Sadrâ'nın pek çok müfessir gibi irfan ve felsefeyi karıştırmadan Kur'ân ayetlerini tefsir ettiği kanaatindedir. Aştıyanî ve Ali Ayazî de onun tefsirine felsefe ve irfanın tesirini katmadan, tefsirin kaide ve kurallarına riayet ederek Kur'ân'ı tefsir ettiğini, onun irfanî kelamının ise işârî tefsir ve tevil çerçevesi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁷⁴

Seyyid Hüseyin Nasr'a göre Molla Sadrâ kadar Kur'ân ayetlerini hakkıyla yorumlayan ikinci bir Müslüman filozof yok gibidir. Nitekim İbn Sînâ (ö. 428/1037), bazı Kur'ân ayetlerini tefsir etmiş, Sühreverdî (ö. 587/1191) de kendi felsefî ve kelamî görüşleri için ayetleri delil olarak kullanmış fakat Molla Sadrâ kadar Kur'ân metninin inceliklerine vakıf olamamışlardır. O, Kur'ân-ı Kerim'in batınî anlamlarını, daha çok İbn Arabî (ö. 638/1240), Abdurrezzak Kâşânî (ö. 736/1335) ve diğer İrfanî müfessirlerin çizgisine yakın yöntemle açıklar.⁷⁵

İlke olarak felsefî tefsir metoduna karşı çıkan bir diğer grup da Molla Sadrâ tefsirinde takip ettiği felsefî ve irfanî tefsir metodunu kıyasıya eleştirmişlerdir. Muhalifleri, onu, varsayımlarını, felsefî ve irfanî eğilimlerini Kur'ân ayetlerine uygulamakla ve Kur'ân'ı kendi reyî ile tefsir etmekle suçlamışlardır.⁷⁶ Molla Sadrâ'nın tefsir anlayışına karşı çıkanların başında Muhammed Rıza Hakimî, Şeyh Mücteba Kazvinî, Ayetullah Ali Nemazî Şahrevedî gelir.⁷⁷ Bunların temel hareket noktası, felsefî ve irfanî-îşârî tefsiri, mezzum *rey tefsir* kapsamında değerlendirmeleridir. Bu nedenle onlar eserlerinde Molla Sadrâ'nın felsefî tefsir metoduna şiddetli tenkitler yöneltmişlerdir. Sözgelimi Ali Nemazî Şahrevedî, Molla Sadrâ'nın, *vahdet-i*

⁷⁴ Aştıyanî, Seyyid Celaleddin, *Resail-i felsefî*, Defter-i tebliğat-i İslâmî, Kum, 1362, s. 24; Seyyid Muhammed Ali Ayazî, *Seyr-i tatavvur-i tefsir-i Şia*, İntişrât-ı Kitab-ı mübîn, Reşt, 1381, s. 107. Feyzullah Ekberî destek'ten naklen, *Reviş*, s. 189.

⁷⁵ Nasr, *Molla Sadra ve İlâhî Hikmet*, s. 90-91. Örnek için bkz. Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. II, s. 217; a. mlf. *Mefâtihu'l-Gayb*, c. I, s. 30, 63, 70, 79, 119, 340, 345, 390, 464.

⁷⁶ Bkz. Fezullah Ekberî Destek, *Reviş*, s. 188.

⁷⁷ Nusayrî, *Mekteb-i Tefsirî*, s. 95; Fezullah Ekberî Destek, *Reviş*, s. 190.

vücud teorisini benimsediğini ve Allah Teâlâ'nın vücudunu bütün mevcudatın varlığıyla aynı gördüğünü iddia ederek onu tenkitte bulunmaktadır.⁷⁸

Burada Molla Sadrâ'nın felsefe ve tefsire dair görüşlerini uzlaştıran ve böylece orta bir yol takip eden üçüncü bir görüşten de söz edilmektedir. Onun tefsir anlayışını, felsefe, irfan ve Kur'ân'la uzlaştıran bilginlerin başında Şeyh Muhammed Muzaffer, metafizikçi filozof Ayetullah Cavad Amilî gelir. Muzaffer'e göre Molla Sadrâ'nın hüneri, akıl ile vahiy arasında var olan bağı daha sağlam bir hale getirmesidir. Molla Sadrâ'ya göre akıl ve şeriat bütün hikmet meseleleriyle uyum hâlinededir. Bu nedenle Molla Sadrâ'yı aşkın felsefe okulunun/hikmet-i mütealiye kurucusu görmek gerekir.⁷⁹ Hayatının uzun bir süresini Molla Sadrâ'nın eserlerini araştırmakla geçiren Cavad Amilî de şöyle demektedir: "*Sadrulmüteellihin'in yazdıklarına hâkim olan genel prensip birdir. Bu açıdan takip ettiği felsefî, rivaî ve tefsirî metodu asında bir fark yoktur. Bu nedenle Esfar'da dile getirdiği görüşlerini Uslûl-i kâfi şerhinde ve Mefatihu'l-ğayb ile onun tefsirinde bulabilmek mümkündür. Bunun aksi de mümkündür...*"⁸⁰ Böylece Cavad Amilî'ye göre Molla Sadrâ'nın ilmî, felsefî-irfanî düşüncesi, onun Kur'ân yorum anlayışı ile marifet ve maneviyat yolunda takip ettiği yol arasında bir çelişki ve tutarsızlık bulunmamaktadır.⁸¹

2. Molla Sadrâ'nın Cuma Suresini Tefsir Yöntemi

Ayetlerde, Allah (cc)'ın muradını anlamak amacıyla müfessirin takip etmesi gereken yol ve yöntem Kur'ân tefsir metodu demek mümkündür.⁸² Rivayet, dirayet, bilimsel, tasavvufî, işârî, akli ve içtimâî metotlar, Kur'ân yorumunda başvurulan temel metotlar arasında yer almaktadır.⁸³

Tefsir konusunda müfessirlerin yazım üslubunun birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle tefsirlerin, muhatabın özel durumuna,

⁷⁸ Bkz. Nemazi, Şahrevedî, Ali, *Tarih-i felsefe ve tasavvuf*, Muessese-i Fegengi-yi nebe', 1.baskı, Tahran, 1378, s. 87,88; 128; Ayrıca bu eserin Arapça çevirisine bk: *Tarihu'l-felsefeti ve't-tasavvuf*, (Arapça'ya çev.: es-Seyyid Seccad er-Ridavi), Mussese'tu'n-nebe' es-sekafiyye, Beyrut, 1433/2012, s. 87); Dehkanpûr, *Revişhayi Tefsirî*, s. 6; Fezullah Ekberî Destek, *Reviş*, s. 190.

⁷⁹ Nasr, Seyyid Hüseyin, "Sadru'l-müteellihin Şirazi ve hikmet-i mütealiye", (Farsça'ya çev. Hüseyin Sözençi), Detfer-i pejohiş ve neşr-i Suhreverdî, Tahran, 1382, s. 202.

⁸⁰ Cavad Amilî, *Mecmua-yı mekalât-ı hemayı-i Cihanî hakim Molla Sadrâ*, Bunyad-ı hikmet-i Sadrâ, Tahran, 1380, c. I, s. 205

⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Fazullah Ekberî Destek, *Reviş*, s. 19-192.

⁸² el-'Akk, Halid Abdurrahman, *Usûlu't-tefsir ve kavâiduh*, Daru'n-nefais, Beyrut, 1406/1986, s. 30.

⁸³ Ahmed Sa'd el-Hatib, *Miftahu't-tefsir I-II*, Daru Tedmuriyye-Daru İbn Hazm, Riyad, 1431/2010, c. II, s. 874.

müfessirlerin zevk, kabiliyet ve anlayışlarına, konuları farklı metotlarla işlemeleri esasına göre farklılık arz etmektedir. Öte yandan müfessirlerin inanç, fikir ve kabiliyetleri; uzmanlık alanları ve beslendikleri kaynaklar; fikhî, felsefî, mezhebî ve kelamî okullara mensubiyetleri; yaşadıkları içtimaî, ahlakî ve tarihi koşullar ile edebî zevkleri tefsir anlayışlarının farklılaşmasına yol açtığı ifade edilebilir. Dolayısıyla, Kur'ân tefsirinde müfessiri ve yöntemini etkileyen unsurları enfûsî/öznel ve âfâkî/dışsal faktörler⁸⁴ olarak özetlemek mümkündür.

Tefsirde takip edilmesi gereken metot, son derece özel bir öneme sahiptir. Zira tefsir usulü kaidelerine uyulmadan, salt nefsi arzulara göre yapılacak tefsirin, başka bir ifade ile yanlış bir metot ile yapılacak yorumun geçerliliği tartışmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in; "kim Kur'ân konusunda kendi salt reyî ile söz söylese isabet etmiş olsa bile hata etmiş olur."⁸⁵ hadisi bu konuda mühim bir ilke ortaya koymaktadır.

Molla Sadrâ'nın tefsir ettiği Cuma suresi medenî olup⁸⁶ on bir ayetten ibarettir. Bu sureyle ilgili o, şunları söylemektedir: "Bu sure imana dair asıl maksatları içermekte, her şeyden münezze olan Cenab-ı Allah'ın marifeti, mebbe, mead ve tekrar dirilişin hakikati, peygamberlerin ve kitapların gönderilişi ve onların talim keyfiyeti, kitap ve elçinin mahiyeti ve akılları hidayet etme gibi irfaî hakikatlerin usulünü ihtiva etmektedir."⁸⁷ Molla Sadrâ, Cuma suresi tefsirine özel bir önem vermiş, bu nedenle surenin tefsirine bir mukaddime yazmıştır. O, mukaddimede mevcudu; zatiyla mevcut ve zatiyla kaim, başkasıyla mevcut ve diğeriyle kaim kısımlarına ayırır. Buna göre bizzat mevcut olan varlık, güzel isimleri ve yüce sıfatları bulunan Cenab-ı Allah'tır. Bizzat mevcut olmayan varlıklar ise Allah dışındaki tüm varlıklardır. Molla Sadrâ, Allah dışındaki varlıkları cismanî ve ruhanî varlıklara, ruhanî varlıkları da kâmil ve nakıs varlıklar ile bunlar dışında çeşitli varlık kategorilerine ayırır. Felsefeyle ilgili bu konuları gnostik/irfanî bir üslupla işler.⁸⁸

⁸⁴ Konuyla ilgili bkz. Süleyman Karaceli, "Kur'ân Tefsirinde Etkili Unsurlar ve Müfessirin yöntemi", Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar, *İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi*, İstanbul, 2010, s. 126.

⁸⁵ Bu hadisin kapsamlı değerlendirmesi için bakınız: ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fî ulumî'l-Kur'ân*, (thk.: Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî), Daru'l-hadis, Kahire, 1427/2006, s. 424.

⁸⁶ el-Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Husyen b. Ali, *Delailu'n-nubuvve I-VII*, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, (tlk.: Abdulmutî Kal'acî), Beyrut, 1408/1988, c. VII, s. 143; es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman, *ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsiri bi'l-me'sûr*, (thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Merkezu hicr li'l-buhûs ve'd-dirasât, 1. baskı, Kahire, 1424/2003, c. XIV; s. 453.

⁸⁷ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 237.

⁸⁸ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 8.

Molla Sadrâ, *Vacib-u'l-Vucûd* ve mümkün varlıklar meselelerini izah ettikten sonra insanlığa rehberlik etmek için gönderilen peygamberlerin özellikle Hz. Peygamberin risâletinin amacını izah etmektedir. Buna göre ameller ve ilimler iki kısma ayrılır: 1. Hakka yaklaştıran ilim ve ameller. Bunlar, Allah katında insanın yüksek dereceler elde etmesine sebep olur. Nitekim "Güzel sözler ancak O'na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir."⁸⁹ ayetinde işaret edildiği gibi bunlar, denî beşeriyet çıkmazından Allah'ın yüce melekûtuna yükselmeye sebep olur. 2. Hakk Teâlâ'dan uzaklaştıran ameller ve ilimler. Bunlar ise Hak Teâlâ'dan uzaklaştırır. İnsanın süflî âlemde, helak yurdu olan dünyada kalmasına sebep olur. Nitekim "Onların yaptıkları bütün amellerine yöneldik ve onları dağulmuş zerreciklere çevirdik"⁹⁰ ayeti de bu gerçeğe işaret etmektedir. Hakk Teâlâ, ezeli bir inayet olarak kullarına lütufta bulunarak ilmi ve pratik bir şeriat göndererek onları doğru yola ulaştıran ve şerden uzaklaştıran bir elçi göndermiştir. Doğru yolu gösteren, öncekilerin ve sonrakilerin bilgi sırlarını içeren kapsamlı bir kitap göndermiştir. İnsanın gaflet uykusundan uyanarak marifet ve takva ruhuyla hayat bulması, Allah'a ubudiyette bulunarak nefsin arzuları ve şeytanın vesveselerinden sakınması için helal ve haramlar ortaya konmuştur. Hatalı inanç ve bilgiler beyan edilerek ahlaki ilkeler ve davranışlar belirtilmiştir. Hakk Teâlâ inayeti ve rahmeti gereğince insanı başıboş bırakmamıştır. Şeriat, kula hak ve batıl yolunu göstermiş, hangi amellerin rıza ve nimete, hangilerinin ise nikmet ve hızlana sebep olacağını beyan etmiştir. Molla Sadrâ; "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et"⁹¹ ayetini, 'senin kalbine aktığımızdan kullarının kalbine akıt ve sana öğrettiklerimizi onlara öğret' şeklinde yorumlamıştır. Bahsedilen bu ilâhî fuyuzat ve öğretiler genel ve kapsamlı olup hikmete yönelen, küfür ve azgınlıktan kurtulan nefisler ile kıskançlık ve tuğyana bulaşmamış kalpler ancak bunlardan yaralanabilir. Nitekim Allah Teâlâ; "Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka."⁹² buyurmaktadır. Böylece Molla Sadrâ, peygamberlerin ve kitapların gönderilmesiyle Allah'ın inanan ve inanmayan kulları üzerindeki ilâhî hüccetini tamamladığını ve bundan sonra insanların bu konuda hiçbir itiraz haklarının kalmadığını beyan etmektedir.⁹³

Molla Sadrâ, Cuma suresinin her bir ayetini, *matla'* başlığı altında işler ve ayrıca işrak başlıkları halinde konuları inceler. Molla Sadrâ'nın

⁸⁹ Fatır, 35/10.

⁹⁰ Furkan, 25/32.

⁹¹ Maide, 5/67.

⁹² Şuara, 26/89.

⁹³ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 231-235.

kullandığı işrak başlığı sayısı elli dokuzdur. Şemsî işrâk (işraqun şemsî), kamerî nur (nûrun kamerî) gibi ara başlıkları kullanan Sadrâ, bir hatime ile surenin tefsirine son verir. Bu bilgiler ışığında Molla Sadrâ'nın Cuma suresi tefsirinde takip ettiği metodu ana başlıklar halinde ele almaya çalışacağız.

2.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri

Kuşkusuz Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etme yöntemi, onun tefsirinde başvurulacak en iyi ve en doğru metottur. Bu yöntemi ilk kullanan kişinin Kur'ân'ın tebyini ile mükellef olan Hz. Peygamber olduğu konusunda kuşku yoktur. Binaenaleyh, en sağlam tefsir yönteminin, Kitabı Kitapla açıklama⁹⁴ yöntemi olduğu gerçeği rahatlıkla ifade edilebilir. Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir metodundan amaç, başka ayetlerden istifade etmek suretiyle Cenab-ı Allah'ın muradını açıklamaya çalışmaktır. Bu bakımdan rivayet tefsirinde en muteber metod, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiridir.⁹⁵ Zira Kur'ân'ın bir yerinde mücmel olarak ifade edilen bir ayet, başka bir yerinde tafsil edilmiştir.⁹⁶ Nitekim Molla Sadrâ'nın, Cuma suresi tefsirinin mukaddimesindeki; "Surenin ayetleri üzerindeki icmal örtüsünü kaldırmak istedim."⁹⁷yönündeki tespiti bu gerçeğe işaret etmektedir.

Molla Sadra, Kur'ân'ın bir kısım ayetlerinin bir kısmını tefsir ettiği kanaatindedir. Sözelimi o, *اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبٌ جَهَنَّمَ* "kuşkusuz siz ve Allah dışında taptıklarınız Cehennem yakıtıdır",⁹⁸ ayetinde geçen *اِنَّكُمْ* "النَّاسَ وَالْجَارَةَ" ifadesini, başka bir ayette geçen "الْاِنْسَانِ وَالْحَيَاةِ" "insanlar ve taşlar...",⁹⁹ ifadesiyle izah etmiş; ayette geçen; *حَصَبٌ* "yakıt" kelimesini işe başka bir ayette geçen *وَقُودٌ* "yakıt" kelimesiyle tefsir etmiştir.¹⁰⁰ Molla Sadrâ'ya muhalif olanlar, onun tefsir metodunu felsefi ve irfanî olmakla eleştirse de bu, onun Kur'ân'ı Kur'ân'la etme yönteminden yararlanmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine O, bu yöntemi yaygın bir biçimde kullanmaktadır.

⁹⁴ Gıyasettin Arslan, *Muhammed eş-Şeybanî'nin Kur'ân'ı Yorum Metodu*, İlahiyât, Ankara, 2004, s. 107.

⁹⁵ ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-mufessirun*, I, s. 37; Ahmed Sa'd el-Hatib, *Miftah*, c. I, s. 359.

⁹⁶ İbn Teymiyye, Takyuddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî, *Mukaddime fi usûli't-tefsir*, (thk.: Fevz Ahmed Zumerî), Darü İbn Hazm, Beyrut, 1414/1994, s. 84. es-Suyûtî, *el-İtkan*, c. II, s. 693.

⁹⁷ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 327.

⁹⁸ Enbiya, 21/98.

⁹⁹ Bakara, 2/24.

¹⁰⁰ Molla Sadra, *Tefsir*, c. III, s. 558.

Molla Sadrâ, *Arşî bir işrâk (İşrakun Arşî)* başlığı altında ilâhî isim ve sıfatları açıklarken her bir varlığın, Allah Teâlâ'nın tenzih ve takdisine delalet eden bir kelam mesabesinde olduğunu ifade etmektedir. Zira ona göre Allah'ın birliği, yetkinlik sıfatlarıyla nitelenmesi ve noksan sıfatlardan münezze olma, her bir varlıkta tezahür etmektedir. Onun kutsallığına delalet ve şehadet eden mertebelerin en yücesi, bizzat zatının zatına delalet etmesidir. Daha sonra sıfatlarının zatına ve fiillerine delalet etmesi ve fiillerinin sıfat ve zatına delalet etmesidir. Ayrıca mukarreb melekler, yetkin salih arifler ve sonra da diğer mükevvenat onun bütün noksan sıfatlardan aşkın olduğuna şahitlik ederler. Molla Sadrâ, bu yorumunu¹⁰¹ şu ayetlere dayandırmaktadır: "Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."¹⁰² "Her şey O'nu hamd ile tesbih eder."¹⁰³

Molla Sadrâ, *يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ*. "Göklerdeki ve yerdeki her şey, mülkün sahibi, mukaddes, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ı tesbih eder."¹⁰⁴ ayetini tefsir ederken "*Hikemî bir işaret*" başlığı altında bütün mevcudatın tabii, iradî ve aklî olarak Hakk Teâlâ'ya doğru seyir halinde olduklarını ifade eder. Örneğin insan hilkatı, müstefad akıl hatta faal akıl derecesine tekâmül eder, aşkın olan Allah'a kadar yükselir. Mevcudatın hatta cansız varlıkların Allah Teâlâ'yı tesbih ettiğine dair sayısız ayet ve hadislerin delalet ettiğini ifade eden Molla Sadrâ, bu yorumunu şu ayetlerle izah etmektedir: *أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَبِئْسَ مَا يَدْعُونَ بِمَبَرِّهِمْ أَنْ يَتَسَبَّحُوا اللَّهَ* "Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur."¹⁰⁵ "Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler (boyun eğerler)."¹⁰⁶ *قَالِذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ* "Rabbinin yanında bulunanlar (melekler), gece gündüz hiç usanmadan O'nu tesbih ederler."¹⁰⁷ *أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ*

¹⁰¹ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 207-208.

¹⁰² Al-i İmran, 3/18.

¹⁰³ İsrâ, 17/44.

¹⁰⁴ Cuma, 62/1.

¹⁰⁵ Hacc, 22/18.

¹⁰⁶ Nahl, 16/50.

¹⁰⁷ Fussilet, 41/38.

شَىءٌ يَتَّقِيُوا ظِلَالَهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ
 şeyleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri Allah'a secde ederek ve tevazu ile
 boyun eğerek sağa ve sola dönmektedir."¹⁰⁸ Bütün noksan sıfatlardan
 münezzehtir olan Allah, gölgelerinin sağa sola dönüşlerini kendisine bir tür
 secde, kulluk, boyun eğme ve saygı olarak nitelemektedir.¹⁰⁹

Molla Sadrâ, bütün varlıkların sürekli mükemmele, bilhassa akli ve
 cevheri varlıkların Hak Teâlâ'ya doğru hareket halinde olduğu
 kanaatindeydi.¹¹⁰ Ona göre Allah'ın öz yaratılış fitratını değiştiren ve vehmin
 galip geldiği kimseler dışında, herkes ve herşey, O'nu tesbih ve takdis eder;
 hal, kal ya da fiil diliyle onu tenzih eder. Buna göre evrendeki mevcudatın
 tamamı kendi hal diliyle Allah'ı tesbih etmekte ve her bir varlık da Hak
 Teâlâ'ya doğru seyr halinde bulunmaktadır.¹¹¹

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيَّةِ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ
 O, ümmîlere, وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ
 içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve
 hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce
 apaçık bir sapıklık içinde idiler."¹¹² ayetinde geçen ve Hz. Peygamber'in
 risâletinin işlevini anlatan رَسُولًا مِنْهُمْ "içlerinden bir elçi" ifadesini şu ayetlerle
 tefsir etmektedir: لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ
 Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber
 gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün,
 mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir."¹¹³ "O gün Allah, şöyle
 diyecektir: "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu
 gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"
 Onlar şöyle diyecekler: "Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı
 onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler."¹¹⁴
 Molla Sadrâ, bu ayetle ilgili diğer bir yorumunda, Hz. Peygamber'in nübüvvet
 makamının şerefine işaret ederek ilim ve itaat-sayesinde Muhammedî nefsin

¹⁰⁸ Nahl, 16/48.

¹⁰⁹ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 246-247.

¹¹⁰ Molla Sadrâ'nın Hareket-i Cevheriyye (Töz içi hareket) görüşü için bkz. Hameneî, *Molla Sadrâ*, s. 66.

¹¹¹ Konuyla ilgili bkz. Sadruddin Muhammed eş-Şîrâzî, Molla Sadrâ, *Esrârü'l-âyât ve envârü'l-beyyînât*, (thk: Muhammed Ali Cavîdan ve Seyyid Muhammed Rıza Ahmedî Bucucerdî), İntişarat-ı bunyad-i hikmet-i İslamî-yi Sadrâ, Tahran, 1389, s. 408; Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 210, Çetin, "Molla Sadrâ'da Mead Proplemi," s. 176.

¹¹² Cuma, 62/2.

¹¹³ Tevbe, 9/128.

¹¹⁴ Enam, 6/130.

bi'l-asale yetkinliğe ulaştığını ifade etmektedir. O'nun ümmetinden seçkin kişiler ve veli kullar ise diğer bir yolla yani *veraset* ve *tebeyyet* yoluyla bu yetkinliğine ulaşacaklarını belirtmektedir. O, havass ve evliyaullah da bu mertebenin hâsıl olması için Peygamber'e itaati emreden ayetleri delil olarak getirmektedir: "De ki Allah'tı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin."¹¹⁵ "Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler."¹¹⁶

Molla Sadrâ, قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِن زَعَمْتُمْ أَنكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِن دُونِ النَّاسِ فَتَمَتُّوا الْمَوْتَ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ

De ki: "Ey Yahudi akidesini benimseyenler! Bütün insanlar değil de, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız, (bunda da) samimi iseniz haydi ölümü isteyin!"¹¹⁷ ayetine dayanarak Yahudilerin, işledikleri suçlardan ötürü asla ölümü temenni etmeyeceklerini, onların ahirette kurtuluş ehli, ilâhî muhabbet ve ruhani meveddet ehli olmayacaklarını ifade etmektedir. O, bu yorumunu şu iki ayete dayandırmaktadır: "De ki: "Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki ahiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de, yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin! Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler"¹¹⁸ Molla Sadrâ'ya göre mal muhabbeti zekât vermekten; yeme-içme düşkünlüğü oruçtan; nefis muhabbeti cihattan; makam ve şöhret sevgisi ise hakikî ilimleri öğrenmekten alıkoyar. Allah'ın emrine itaat etmek ve yasaklarından kaçınmak muhabbetullahın alametlerindedir. Birey, bütün sevdiğini terk ettiği zaman Allah'a kavuşma iştiağı meydana gelir. Artık ölüm ona kolay gelir. Çünkü Allah muhabbeti dışındaki her şeyin sevgisi, nefsin muhabbetinin bir göstergesidir. Kul, nefsin muhabbetini terk ettiği zaman Allah'a, melekût âlemine müştak arif velilerden biri haline gelir. Bu yönüyle ölümü temenni etmek, Allah'ın velayeti ve irfanının bir alametidir. İşte bu nedenle Hakk Teâlâ, "haydi ölümü temenni edin!"¹¹⁹ buyurmuştur. Ona göre nefse, evlada, mala, aşirete ve makama muhabbet besleyen kimse ise Allah'ın düşmanlarından olmuş olur. Nitekim Allah (c.c): "De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından

¹¹⁵ Al-i İmran, 31.

¹¹⁶ Nisa, 4/69, Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 256.

¹¹⁷ Cuma, 62/6.

¹¹⁸ Bakara, 2/94-95.

¹¹⁹ Bakara, 2/95.

korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah, fasık topluluğu doğru yola erdirmez."¹²⁰ buyurmaktadır.¹²¹ "Haydi ölümü temenni edin." şeklinde Yahudilere yönelik bir hitabı, müminlere hitap ediyormuş gibi bir bağlamda değerlendiren Molla Sadrâ, zımnen, büyük bir tamah ve arzuya dünyaya bağlananların kolay kolay ölümü istemeyeceklerine, Allah'a kavuşma iştiyakı duyan kamil müminlerin ise ölümü temenni etmekten çekinmeyeceklerine işaret etmiş olmalıdır.

Bunlar, Molla Sadrâ'nın ayetleri, ayetlerle tefsir ettiğine dair verdiğimiz birkaç örnektir. Yoksa o, gerek Cuma suresi, gerekse diğer surelerin tefsirinde ayetlerle çokça istişhadda bulunmaktadır.¹²²

2.2. Kur'ân'ı Hadislerle Tefsiri

Molla Sadrâ'nın Kur'ân ayetlerini hadislerle tefsir etmesine geçmeden önce bir kaç hususa değinmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz: Ayetlerin hadislerle tefsir edilmesinden veya Rivayet Tefsiri metodundan maksat, Kur'ân ayetlerinin Hz. Peygamberin hadisleri, sahabe sözleri hatta tabiinden gelen rivayetlerle tefsir etmektir.¹²³ Kur'ân tefsirinde ayetlerin ayetlerle açıklanmasından sonra ayetlerin hadislerle açıklanmasının, başvuru en önemli ve yaygın Kur'ân yorum yöntemi olduğu muhakkaktır.

Ehl-i Sünnet anlayışında Kur'ân'ın hadislerle tefsir edilmesi metodu önemli bir gelenek olduğu gibi Şîî anlayışta da ayetlerin Hz. Peygamber'in hadisleri ve imamların ahbârıyla tefsir edilmesi de yaygın bir gelenektir. Şîî hadis geleneğinde Ahbârîyye ve Usûliyye ekollerinin Sünnî gelenekteki Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey ekollerine karşılık geldiğini ifade etmek mümkündür. Meşhur sekaleyn¹²⁴ hadisinden hareketle Kur'ân'ı *es-Sekelü'l-ekber*, hadisi de *es-Sekelü'l-esğar* kabul eden Ahbârîlik ekolü, Kur'an'ı anlamak için Ehl-i Beyt imamlarının da ahbârına başvurmanın zorunlu olduğu kanaatindedir. Çünkü onlara göre masum imamlar, Kur'an'daki tüm ilimler vakıftırlar.¹²⁵ Usûliyye

¹²⁰ Tevbe, 9/24.

¹²¹ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 317.

¹²² Yaptığımız sayıma göre Molla Sadrâ, Cuma suresi 1. ayetin tefsirinde 6, 2. ayetin tefsirinde 50 ayete atıfta bulunmaktadır.

¹²³ Bkz ez-Zurkanî Muhammed b. Abdulazim, *Menahilu'l-irfan fi ulûmi'l-Kur'ân I-II*, (thk.: Ahmed İsa el-Ma'serâvî), Daru's-salam, Kahire, 1431/2010, c. II, s. 387.

¹²⁴ İbnu'l-Mutahhar el-Hillî, *Nehcû'l-hakk ve Keşfü's-Sıdk*, (thk. : es-Seyyid Rıda es-Sadrâ), *Sitare*, Kum, 1421, s. 225-226.

¹²⁵ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "Şîî-İmamî Tefsir Kültürünün Genel Karakteristikleri", *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*, İlim Yayma Vakfı, İstanbul, 2010, s. 251.

ekolüne mensup Şii müfessirler ise Ahbârîlerin hadis anlayışına ciddi tenkitler yöneltmiş, Kur'an'ın sadece imamlar tarafından anlaşılabilir bir kelam olmadığını, dolayısıyla Kur'an'ı onların ahbârından bağımsız olarak anlayıp yorumlamanın da mümkün ve gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.¹²⁶ Bu değerlendirmeler ışığında Sadrâ'nın tefsirinde *Usûsîl* bir yöntem takip ettiğini ifade etmek mümkündür.

Molla Sadrâ, Cuma suresi tefsirinde ayetlere yer verirken onların tefsirinde çok sayıda hadise de başvurur. Dolayısıyla Sadruddin eş-Şirâzî'nin "*Aşkun Hikmet*"i, Kuran-ı Kerim'in yanında ikinci bir kaynak olarak hadise dayanır. Ona göre hadis de tıpkı Kur'an gibi çeşitli batınî anlam düzeylerine sahiptir. Bu anlam düzeylerine ancak kendi varlığının iç dünyasını araştıran kişi, iç aydınlanma yoluyla erişebilir.¹²⁷ Şii bir müellif olan Molla Sadrâ, Şia hadis geleneğine uygun Ehl-i Beyt imamlarından gelen rivayetlerle Kur'an ayetlerini tefsir etmekte, tefsirinde Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçen hadislere de yer vermekten geri kalmamaktadır.¹²⁸ Hatta onun Sünnî kaynaklardan istişhad ettiği hadis sayısı daha fazladır. Fakat o, delil olarak kullandığı hadisleri birinci kaynaklardan ziyade daha çok alıntı yaptığı Sünnî tefsir kaynaklarından almakta, ayrıca hadislerin sahih olup olmadığına da pek dikkat etmemektedir.¹²⁹ Buna göre Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875)'in sahihleri, Tirmizî (ö.279/892 ve İbn Mace (ö. 273/887)'nin sünenleri ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in Müsned'i başvurduğu Sünnî hadis kaynakları arasında yer alır. el-Kuleynî (ö. 329/941)'nin *el-Kâfî*, Şeyh Sadûk (ö. 381/991)'un *Kitabu't-tevhid*, *el-Emalî*, el-Berkî'nin *el-Mehâsin* ve eş-Şerîf er-Radî (ö. 406/1015)'nin derlediği ve Hz. Ali'ye nispet edilen *Nehcu'l-Belağ*e adlı Şii kaynaklardan istifade etmektedir.¹³⁰

Molla Sadrâ istişhad olarak kullandığı hadisleri, genelde "Allah Resulü şöyle buyurmuştur", "Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edilmiştir", "hadiste şöyle geçmektedir", gibi ifadelerle zikretmektedir.¹³¹ Ayrıca onun, hadislerin geçtiği kaynaklara atıfta bulunmadığını ve hadislerin senetlerini zikretmediğini de ifade etmek gerekir. Şimdi onun hadislerle ayetleri tefsirine birkaç örnek verelim:

¹²⁶ Öztürk, "Şii-İmamî Tefsir Kültürü", s. 251. Şii hadis anlayışı için bkz. Jonathan A. Brown, Şia'da Hadis, (derleyen: M. Macit Karagözlü M. Enes, Topgöl, Şia'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler), Klasik İstanbul, 2013, s. 11.

¹²⁷ Nasr, *Molla Sadrâ ve İlâhî Hikmet*, s. 91.

¹²⁸ Nasr, *Molla Sadrâ ve İlâhî Hikmet*, s. 91.

¹²⁹ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, (mukaddime kısmı), s. 24-25.

¹³⁰ Bkz. Cabir, *Felsefetu't-te'vîl*, s. 117.

¹³¹ Örnekler için bkz. Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 354-355.

Molla Sadrâ, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."*¹³² Ayetini tefsir ederken, Cuma namazının şartları, cemaat sayısı konusunda Ehl-i Beyt imamlarından gelen rivayetlere yer vermekte ve bunlarla istişadda bulunmaktadır. Molla Sadrâ Cuma namazının şartları konusunda şöyle demektedir: Ehl-i Beyt fakihlerinin çoğuna göre Cuma namazı kılanların sayısı 5 kişiye ulaş(ması gerek)ir. Nitekim Mansur b. Hazim'in Ebu Abdullah'tan (İmam Sadık) sahih bir haberde rivayet ettiğine göre İmam Sadık şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar, beş ve daha fazla oldukları zaman Cuma namazı kılarlar. 5 kişiden az olurlarsa onlar için Cuma namazı söz konusu değildir."*¹³³ Molla Sadrâ, Muhammed b. Müslim'in İmam Bakır'dan bir rivayetini de zikreder. Buna göre Muhammed Bakır, Cuma namazının vacip olması için 7 kişinin bulunmasını şart koşar. *"Cuma namazı Müslümanların sayısı yedi kişiye ulaşırsa vaciptir. Bundan daha az olan sayıya vacip değildir. İmam, onun yargıci, davacı, davalı, iki şahit ve hadleri uygulayan kimse."*¹³⁴ Anlaşılan Muhammed Bakır, Cuma namazının vacip olması için bir davada asgari olarak bulunan kimselerin sayısını esas almıştır. Ardından Molla Sadrâ Ebu Hanife, Sevrî, Şafîî, Ebu Yusuf ve başka fakihlere göre cumanın sahih olması için en az gereken sayıları ifade eder.¹³⁵ Böylece o, tefsirinde farklı mezhep imamlarının fikhî olarak Cuma namazının sıhhati için gerekli gördükleri en az sayılara da yer vermiş olmaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."*¹³⁶ Yukarıdaki ayeti birkaç *İşrâk* başlığı altında işleyen Molla Sadrâ, *İkinci işrâkta/eş-İşrâk es-sanî* Cuma gününün faziletini genişçe anlatır. Onun burâda yer verdiği Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinden birisi şudur: *"Güneşin içinde doğduğu en hayırlı gün Cuma günüdür. O günde Âdem (as) yaratılmış, o günde cennete dâhil edilmiş,*

¹³² Cuma, 62/9.

¹³³ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 377-378; el-Meclisî, Muhammed Bakır, *Bihâru'l-envâr*, İhyau'l-kutubi'l-İslamiyye, Kum, 1388, Cilt: 87, s. 255; Bab: 1, Hadis No: 71.

¹³⁴ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 387-388, Kummî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Husyen b. Babeveyh, *Men la yahduru'l-fakih I-IV*, (tsh: Huseyn el-Elamî), Mensûrtatu Muesseseti'l-a'la, Beyrut 1046/1986, c. 1, s. 283, *Babu vucubi salati'l-Cumuati*, Hadis No: 1224.

¹³⁵ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 388.

¹³⁶ Cuma, 62/9.

o günde dünyaya gönderilmiştir ve günde kıyamet kopacaktır.¹³⁷ Yine o, Cuma gününün faziletine dair şu hadise yer verir: "Muhakkak Allah'ın her Cuma gününde altı yüz bin kulu ateşten azat ettiği olur."¹³⁸ Molla Sadrâ, Hz. Peygamber'in sebat ve istikamet ile emredildiğini, din ve taat konusunda kendisinin de sebat ettiğini, uyuyan nefislerin uyanması ve Allah'ı zikre hazır hale gelmesi için ezanı meşru kıldığını, bu nedenle kulun Allah'ı zikretmesinin Allah'ın onu zikretmesini gerektirdiğini ifade etmektedir. Nitekim Cenab-ı Allah, "Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım,"¹³⁹ buyurmaktadır. Molla Sadrâ bu ayeti izah için şu Kudsî hadise yer verir: "Kim beni bir başına zikrederse ben de onu bir başıma zikrederim. Kim de beni topluluk arasında anarsa ben de onu ondan daha hayırlı olan bir topluluk arasında anarım."¹⁴⁰

Ayrıca *وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* "Allah'ı çokça anın ki kurtuluşa eresiniz."¹⁴¹ ayetinin tefsirinde Molla Sadrâ, ayetteki zikirden maksadın ne olduğu, zikre devam etme, hafi ve cehri zikir gibi konuları işlerken bu konudaki pek çok ayete yer verir ve konuya dair Ehl-i sünnet ve Şia kaynaklarında Hz. Peygamberden rivayet edilen hadisleri istihsad olarak kullanır. Yine Molla Sadrâ, *وَادْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَيَّنْ إِلَيْهِ تَبَيَّنًا* "Rabbinin adını an ve bütün benliğine O'na yönel"¹⁴² ayeti zımında şu hadisi irat etmektedir: "Haberiniz olsun, amellerinizin en hayırlısını, Malikiniz olan Allah katında en temiz olanını, derecelerinizi arasında en yüksek olanını, sizin için gümüş ve altından daha hayırlı olanını, düşmanlarınızla karşılaşmış sizin onların boynunu, onların da sizin boynunu vurmasından daha hayırlı olanını haber vereyim mi? Bu nedir dediler, ey Allah'ın Resulü! Şöyle buyurdu: Allah Azze ve Celleyi zikretmektir."¹⁴³

¹³⁷ Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Müslim e-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri, *Sahihu Müslim*, (thk.: Salih b. Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim), Darus-selam, Riyad, 1429/2008, *Kitabu'l-Cumua*, s. 18, 19; Tirmizî, *Ebvabu'l-Cumua*, 1; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, c. XIV, s. 460; Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. VIII, s. 354.

¹³⁸ et-Tabresî, Ebu Ali el-Fadl b. Hasan b. Fadl, *Mecmau'l-beyan fi tefsiri'l-Kur'an I-X*, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1418/1997, c. X, s. 10-11; ez-Zemahşerî, *Ebu'l-Kasım Mahmud b. Omer, el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhi't-te'vil*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1433/2012, s. 1385-1386; Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. VIII, s. 355.

¹³⁹ Bakara, 2/152.

¹⁴⁰ Hadisin farklı varyantları için bkz. el-Kuleynî, *Usûl, Kitabu'd-dua, Babu zikrillah fi's-sirr*, (IV, 261); es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, c. II, s. 40; Molla Sadrâ, *et-Tefsîr*, c. VIII, s. 356.

¹⁴¹ Cuma, 62/10.

¹⁴² Müzemmil, 73/8.

¹⁴³ et-Tirmizî, *Daavât*, 6; İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, *Sünenu İbn Mace*, (thk.: Salih b. Abduaziz b. Muhammed b. İbrahim), Daru's-selam, Riyad, 1429/2008, *Ebvabu'l-edeb*, 53; es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensur*, c. II, s. 43; el-Meclisî, Muhammed Bakır, *Bihâru'l-envâr, İhyau'l-kutubi'l-İslamiyye*, Kum, 1388, c. 93, 157. (Kitabu'l-Kur'an ve'z-zikr ve'd-dua, Bab: 1, Hadis No: 29; Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. VIII, s. 402.

2.3. Nüzul Sebeplerine Yer Vermesi

Kur'ân ayetlerinin ve surelerinin önemli bir kısmı, Hz. Peygamber'in ve Müslümanların karşılaştığı problemleri çözmek, Hz. Peygamber'e yöneltilen sorulara cevap vermek ya da inananları övmek ya da inanmayanları eleştirmek üzere nazil olmuştur. İşte Hz. Peygamber'e bir soru veya bir hadise dolayısıyla birkaç ayetin yahut bir surenin inmesine neden olan hususlara Esbab-ı Nüzul (Nüzul Sebepleri) denmektedir.¹⁴⁴ Tefsir usûlünde doğru bir yorumun yapılması ve ayetlerin daha kolay anlaşılması için en önemli yardımcı araçlardan birisi de nüzul sebeplerini bilmektir. Bu açıdan Kur'ân müfessirin, esbab-ı nüzulü dikkate alması oldukça önem arz etmektedir. Bu husus göz önünde bulundurmadan yapılacak tefsirin hatalı yorum ve sonuçlara yola açması kaçınılmaz olabilmektedir. Bu amaçla Molla Sadrâ'nın da kendi tefsirinde sebep-i nüzulü dikkate aldığı görülmektedir.

Molla Sadrâ, *وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ الرَّازِقِينَ* *اللَّهُ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ* (Durum böyle iken) onlar, bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."¹⁴⁵ Cuma suresi son ayetini tefsir ederken ayetin nüzulüne sebep olan olayı şu şekilde zikreder: "Medine halkına büyük bir kıtlık ve şiddetli bir açlık isabet ettiği rivayet edilir. Derken Dihye b. Halife el-Kelbî, Şam'dan büyük bir ticaret kervanıyla Medine'ye geldi. Hz. Peygamber (s.a.v) de Cuma günü ayakta hutbe okuyordu. Cemaat bu ticaret malını kaçıracığı endişesiyle kervana yöneldi. Hz. Peygamberle birlikte çok az kişi kaldı. Sekiz kişi kaldığı söylenir, (Kelbî'den) on bir kişinin kaldığı söylenir, (İbn Keysan'dan) on iki kişinin kaldığı rivayet edilir. Cabir (Cabir b. Abdillâh) şöyle der: Bir kervan geldi. Biz Resûlüllah ile birlikte Cuma namazı kılıyorduk. İnsanlar Resûlüllah'ı bırakıp ticaret malına yöneldiler. Aralarında benim de olduğum on iki erkek hariç başka kimse kalmadı.¹⁴⁶ Kırk kişinin kaldığı da rivayet edilir. Resûlüllah şöyle buyurdu: Muhammed'in nefsinin elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, şayet hepsi çıkıp gitmiş olsalardı Allah üzerlerine vadiyi ateşle tutuştururdu.¹⁴⁷ İnsanlar,

¹⁴⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhan*, s. 28; es-Suyûtî, *el-İtkan*, c. I, s. 92; Marifet, Muhammed Hadî, *et-Temhid fi ulumi'l-Kur'ân*, İntişarat-ı camia-i müderrisin, Kum, 1412, s. 254.

¹⁴⁵ Cuma, 62.11.

¹⁴⁶ Bu rivayet için bkz. el-Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, Daru'l-meyman, 1. Baskı, Riyad, 1426/2005, s. 671.

¹⁴⁷ Ayetin nüzul sebebi ile ilgili farklı varyantlar için bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, (thk.: Salih b. Abduaziz b. Muhammed b. İbrahim), Darus-elam, Riyad, 1429/2008, *Kitabu'l-cumua*, 38, *Buyu'*, s. 6, 11, *Tefsir*, 62; Ahmed b. Hanbel, c. III, s. 270; Tirmizî, *Tefsiru'l-*

*duymayan kimsenin yüz çevirmesi gibi Kur'ân'dan yüz çevirse bu örneğe laik olmuş olur...*¹⁵¹

وَدَّرُوا الْبَيْعَ "Öyleyse bey'i bırakın"¹⁵² ayetindeki bey' sözcüğünü mübayaa/karşılıklı alış-veriş şeklinde tefsir eden Molla Sadrâ, Hasan Basrî'nin "Cuma günü namazın kaçmasına neden olan her alış-veriş haramdır, caiz değildir" görüşüne yer verir.¹⁵³ O, devamla şöyle der: "İmamiyye fakihlerinin çoğuna göre Cuma namazı esnasında alışveriş haramdır. Fakat bey fasit değildir. Aksine münakittir. Çünkü ibadetlerde nehiy, emredebilen şey ile nehyedilen şeyi bir araya cem imkânı olmadığı için beyi'n fesadını gerektirse de lakin ibadetler dışında beyin fesadını gerektirmez." diyerek fıkıh usulü konusuna girmektedir. Ardından Molla Sadrâ, "bu meselenin tenkih yeri usul ilmidir" diyerek konuyu usul ilmine havale etmektedir.¹⁵⁴ Böylece o, tefsirinde kısa da olsa fıkıh usulü ilmine de değinmiş olmaktadır.

وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ "Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın"¹⁵⁵ ayetinin tefsirinde Molla Sadrâ, Hasan Basrî (ö. 110/728), Said b. Cübeyr (ö. 94/713) ve Mekhûl (ö. 112/730) 'ün şu görüşlerini nakleder: "Allah'ın lütfundan rızık aramaktan maksat, bilgiyi talep etmek demektir."¹⁵⁶ Böylece Molla Sadrâ, tefsirinde sahabe ve tabiûn görüşlerini de yansıtmaktadır.

2.5. Diğer Müfessirlerin Görüşlerine Yer Vermesi

Bilimlerde, özellikle İslam bilimleri alanında bilim insanlarının, sahasında yetkin olan düşünürlerin görüşlerine atıfta bulunmaları, başka bilim adamlarının görüşlerinden yararlanmaları oldukça kadim olan yaygın bir gelenektir. İlahî bir metin olan Kur'ân ayetlerine dair izahlarda müfessirlerin, alanında yetkin olan başka bilginlerin görüşlerinden istifade etmeleri önem arz etmektedir. Şüphesiz bir müfessirin kendi Kur'ân yorumunda başarı elde etmesi ve önemli müfessirlerin fikirlerinden istifade ederek insanlara dinî yaşam konusunda bir takım yeni ufuklar açması, araştırmacılar için mebde, mead hayat, tâbiat gibi alanlarda zihin açıcı düşünceler üretmesi moral değerleri açısından oldukça mühimdir. Bu nedenle Molla Sadrâ'nın felsefî, irfanî ve mistik bir üslupla yazılan tefsirinin kıymetli, ufuk açıcı ve yol gösterici olduğu ifade edilebilir. Sadru'l-mütellihin şeref payesiyle ünlünen Molla

¹⁵¹ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 296.

¹⁵² Cuma, 62/6.

¹⁵³ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 385.

¹⁵⁴ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 385.

¹⁵⁵ Cuma, 62/10.

¹⁵⁶ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 390.

1050/1641), er-Razî (ö 606/1210)'nin görüşlerinden istifade ederek *nazarî ve amelî hikmeti* uzun uzadıya tartışır ve Ebu Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934)'nin hikmet kelimesinin etimolojik yapısı hakkındaki görüşünü yine er-Razî'nin tefsirinden şöyle alıntılar: "Ebu Müslim şöyle der: "*Hikmet de "fi'let kalbündadır. Nihlet'in nahldan geldiği gibi hikmet de "el-hüküm" kökünden gelir. Zekâ sahibi ve görüşü isabetli olan kimse için Recülün hakimün denir. Burada hakim fail anlamındadır. Emrün hakimün ifadesi muhkem/sağlam iş anlamına gelir. Fa'ül kalıbı meful anlamındadır. Nitekim Allah Teâlâ فَبِهَا يُفْرَقُ "Katımızdan bir emirle her hikmetli iş o gecede ayurt edilir."*¹⁶⁵ buyurmaktadır. Ebû Müslim'in zikrettiği bu dil iştikakı, hikmete dair bizim zikrettiğimiz hakikî manasına da uygundur."¹⁶⁶

Molla Sadrâ, sadece görüşleri alıntılanmakla kalmaz, yer yer naklettiği görüşleri değerlendirerek onları eleştirir. Sözgelimi Molla Sadrâ, Cuma suresi ikinci ayetinde "*onlara kitabı ve hikmeti لِّتُؤْتُواهُمُ الْحِكْمَةَ*" ifadesini tefsir ederken er-Razî'nin, "*Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir.*"¹⁶⁷ Bu gibi ayetleri kulların fiillerinin Allah Teâlâ tarafından yaratıldığına dair istidlalde bulunduğunu ifade ederek onu eleştirmektedir. Molla Sadrâ, "*Hâlbuki bu istidlal, fasittir. Zira hikmet; Allah'ın nurlarından bir nurdur. Kulların fiillerinden değildir. Her ne kadar nurun ortaya çıkması ve kalbe fuyuzatı, kalbin evini, riyazetle, batıl vehimlerden temizleme, hak suretine muvafık tefekkür ve teemmülle fasit akidelerden arındırma ile olur. Bunlar da nefsin iradeli/ihiyarî hareketlerinden ve Allah'ın nurani şualarının kalbe vürudunu hazırlayan beşerî ameller cümlesindedir. Bu zikredilenler hususunda kulun iradesi vardır. Hikmet nurunun kulun kalbinde vuku bulmasına gelince, diyor Molla Sadrâ, "İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir."¹⁶⁸ Bunda hiç kimsenin bir ihtiyarı yoktur." Der. "Fakat" diyor, Molla Sadrâ, "*genel olarak bu nur, kalp huzurunun şartlarıyla birlikte gayet sabırlı ve mücahit olan kulun kalbinden neri kalmamaktadır.*"¹⁶⁹*

¹⁶⁵ Duhan, 44/4.

¹⁶⁶ er-Razî, Muhammed Fahrüddin b. Diyâduddin Omer, *et-Tesiru'l-kebîr*, Daru'l-fikr, Beyrut, 1401/1981, c. VII, s. 73-74; Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. VIII, s. 267.

¹⁶⁷ Bakara, 2/269.

¹⁶⁸ Maide, 5/54.

¹⁶⁹ er-Razî, *et-Tesiru'l-kebîr*, c. VII, s. 74; Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. VIII, s. 274.

2.6. Dilsel Konulara Önem Vermesi

Kur'ân tefsirinde Lugavî yönlere ağırlık veren metoda lugavî/dilsel tefsir metodu denmektedir. Bu yöntemde kelime ve kavramların kök ve türevlerine, lafızların şekil ve asıllarına ağırlık verilir. Bu yöntem, lügat, nahiv, sarf ve kıraat ilimlerinin bileşiminden oluşur.¹⁷⁰ Kur'ân'ın edebi kelimelere ve cümlelere, belagatın kaide, kural prensiplere özel bir önem verdiği bilinmektedir. Dolayısıyla hiçbir müfessir kolaylığa kaçmak suretiyle kelimelerin iştikak, i'rab ve anlamını göz ardı ederek keyfî tefsirde bulunamaz. Bu nedenle lügatçiler ve nahivciler, Kur'ân tefsirinde konuyla ilgili karşılaştıkları zorlukları kelimelerin şiirde ve Arap dilindeki kullanımını ayetlerin izahını kolaylaştırmada birer araç olarak kullanmışlardır. Yine de bunların, Kur'ân, bir bütün olarak tefsir etmek yerine kelimelerin mecaz anlamı, i'rabı ve manası garip olan lafızlar üzerinde durduklarını ifade etmek gerekir.¹⁷¹

Ayetlerden seçilen bir takım nahvi-gramatik tahlillerin, farklı anlamların ve tefsirlerin çıkarılmasına sebep olduğu bir gerçektir. Müfessirlerin buna dair farklı tahlilleri, ayetlerden farklı anlamların ortaya çıkmasına neden olur. Nitekim muhkem ve müteşâbih ayetlerini konu alan Al-i İmran suresi yedinci ayetteki "vav" harfinin atf veya isitinafiye olup olmadığına dair müfessirler arasındaki tartışma nahvi-gramatik tefsirle ilgili tartışmaların ve görüş ayrılıklarının en somut örneklerinden birini oluşturur.¹⁷² Sözcüleri es-Suyûtî (ö. 911/1505), müteşâbihin bilinip bilinmemesiyle ilgili konuyu وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ¹⁷³ ayetinde "Allah" lafz-ı celili üzerinde vakıf olup olmaması çerçevesinde tartışmakta ve iki görüşün ortaya çıktığını ifade etmektedir.¹⁷⁴ es-Suyûtî (ö. 911/1505), el-Buhârî (ö.256/870) ve Müslim (ö.261/875)'in Hz. Aişe'den rivâyet ettiği ve Hz. Peygamber'in, bu ayeti وَأُولَئِكَ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ لِيُذَكِّرُوا الَّذِينَ كَفَرُوا وَأُولَئِكَ سَيُعَذِّبُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا dediği kimseler bunlardır"¹⁷⁵ dediği yolundaki bu ve başka hadis ve eserleri nakletmekte ve bütün bu eserlerin,

¹⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Ahmed Sa'd el-Hatib, *Miftah*, c. I, s. 360.

¹⁷¹ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2010, s. 214-216.

¹⁷² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Emrullah Ülgen, Kur'ân'ın Anlaşılmasında İrâbin Rolü, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015, s. 215-302.

¹⁷³ Âl-i İmran, 3/7.

¹⁷⁴ es-Suyûtî, *Mu'tereku'l-ekran fi l-câzi'l-Kur'ân*, (thk.: Ali Muhammed el-Bicavî), Daru'l-fikr el-Arabî, trs, c. I, s. 133-138.

¹⁷⁵ Buhârî, *Kita bu't-Tefsir*, 3 (Suretu Al-i İmran).

Allah'tan başka kimsenin müşabihini bilmediğine ve buna dalmanın yerildiğine delâlet ettiğini ifade etmektedir.¹⁷⁶

Bu görüşün aksini savunduğu anlaşılan el-Bâkılânî (ö.405/1013) **أَلَا** **هُلَّلُوا** üzerinde vakfetmenin vâcip olup olmadığını "Deseler, kendilerine denilir." diyerek soru-cevap şeklinde genişçe tartışmakta ve vakfın vâcip olduğunu söyleyenleri hatalı olmakla suçlayıp "Çünkü onlar ne Allah'tan ne de Resûlünden bunu rivâyet etmişlerdir. Te'vil ve ictihatlarıyla bu görüşe varmışlardır. Onlar hataya düşmekten de masum değillerdir", demektedir.¹⁷⁷

Felsefe ve irfan konusundaki yetkinliğine rağmen Molla Sadrâ, genel olarak Kur'an'ın belağî ve edebî konularına dalan kimseleri eleştiren müfessirlerden olmasına rağmen¹⁷⁸ kendisi de lügavî ve dilsel konulara ayetin anlaşılmasına yardımcı olacak miktarda değinmekten geri durmamıştır. Sadru'l-müteallihin, **مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا النَّوْزِيَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْجِمَارِ يَحْمِلُ** **تَـٰوَاتُرًا** **أَسْقَارًا يُنْسِنُ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ** "Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hâli ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."¹⁷⁹ ayetini tefsir ederken "Kur'an'ı okuyup ona ihtiyaç duymayan kimsenin yüz çevirmesi gibi yüz çeviren kimse, ayetteki bu örneğe layıktır" diyor ve şöyle devam ediyor. "Aynı şekilde Kur'an lafızlarının i'rabını, Arapçasının inceliklerini ve bedi sanatlarının nüktelerini düşünüp de hikmetinin surları, ilâhî marifetler, rabbanî ilimler, mebde ve meadın surları, gibi onun asıl maksatlarından uzak duran kişiler de bu örneğe layıktır. Kur'an'ın sadece lafızlarının tefsirine, Arapça'nın ve edebî sanatlarının inceliklerine, beyan bedi ve feshat ilimlerine muttali olan ve Kur'an'ın sadece bu cüzi maarifi tahsil için nazil olduğunu düşünen kimse, asla bundan haberdar olmayan kimseden daha fazla bu temsile layıktır."¹⁸⁰ Böylece Molla Sadrâ, Kur'an yorumunda sadece dilsel araçların kullanılmasının yeterli olmadığını ifade eder. Sözün şurasında dilsel izahlarla ilgili onun birkaç tahliline yer vermek istiyoruz:

قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ رَعَمْتُمْ أَنكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَتُّوا الْمَوْتَ **لَنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ** "De ki: "Ey Yahudi akidesini benimseyenler! Bütün insanlar değil de, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız, (bunda

¹⁷⁶ es-Suyûtî, *Mu'terek*, c. I, s. 104-105.

¹⁷⁷ el-Bâkılânî, Ebû Bekr b. et-Tayyib, *el-Intisâr li'l-Kur'ân*, (thk: Muhammed 'İsam el-Kudat), Dâru'l-Feth-Daru İbn Hazm, 1.Baskı, Amman-Beyrut, 1422/2001, s. 778.

¹⁷⁸ Nuseyrî, *Mekteb-i Tefsîr*, s. 197.

¹⁷⁹ Cuma, 62/5.

¹⁸⁰ Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. VIII, s. 296-297.

da) samimi iseniz haydi ölümü isteyin!"¹⁸¹ Yukarıdaki ayeti bir kaç *ışrak* başlığı altında işleyen Molla Sadrâ, *birinci ışrak* adı altında bazı sözcüklerin lugavî anlamları üzerinde durarak şöyle demektedir: "*Hade yehudu*" Yahudi olmak, Yahudi dinini kabul etmek, Allah'ın zatı, sıfatları, fiilleri, kitapları, peygamberleri ve kıyamet günü hakkında olanların görüşlerini kabul etmek anlamına gelir. "*Zeame*" zan ve tahmin ile söz söylemek demektir. "*Evlîya*," velî kelimesinin çoğuludur. Velî; ihtiyaç anında yardımı hak eden anlamına gelir. "*Temenni*" ise bir iş olay olduğu zaman kişinin "Keşke olmasaydı, dediği, olmadığı zaman da "Keşke olsaydı." dediği anlamına gelir.¹⁸²

Molla Sadrâ Cuma suresi tefsirinde bu konulara özel bir yer vermiştir. Nitekim o, *يُتَسَبَّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ* "Göklerdeki ve yerdeki her şey, mülkün sahibi, mukaddes, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'tı tesbih eder."¹⁸³ Cuma suresi birinci ayetin *Birinci Matla*'ında ayette geçen Yüce Allah'ın isimlerinin i'rab yönlerine değinir. Molla Sadrâ, *el-Melik*, *el-Kuddûs*, *el-Aziz*, *el-Hakim* sıfatları kendilerinden önce geçen ve mecrur olan "Allah" lafzına tabi oldukları için kesre ile cerr edildiğini ifade eder. Bu arada medih/övgü ifade etmek üzere bu kelimelerin marfu/ötre ve mansup/üstün okunduğuna dair Zemahşeri'nin görüşünü aktarır. Çünkü bu sözcükler medih/övgü makamında gelmişlerdir. Ötre olması halinde mahzup bir mübteda olan *هُوَ*'ye haber olurlar ki kelamın takdiri *هُوَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ* "O'dur, el-Melik, el-Kuddûs..." şeklinde olur. ez-Zemahşeri'nin maksadı da sıfatı mevsuftan ayırmaktır.¹⁸⁴

(Allah, o peygamberi) وَأَخْرَجَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ onlardan henüz kendilerine katılmayan başkalarına da göndermiştir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.¹⁸⁵ Üçüncü ayetin zeylinde *أَخْرَجَ* kelimesinin i'rabını yapan Sadrâ, onun bir önceki ayette geçen ve mecrur olan *الْأَمِينِ* kelimesine matuf olduğunu söyler. Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde olur: (Allah, o peygamberi) ümmîlere ve kıyamet gününe kadar kendilerinden sonra gelenlere... göndermiştir. Molla Sadrâ, bir önceki yorumda olduğu gibi *أَخْرَجَ* kelimesinin mansup/üstün okunarak *وَيَعْلَمُهُمْ* cümlesinde bulunan *هُمْ* zamirine matuf olmasının caiz olduğuna dair Zemahşeri'nin görüşünü nakleder. Buna göre ayetin anlamı "o peygamber,

¹⁸¹ Cuma, 62/6.

¹⁸² Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 310-311.

¹⁸³ Cuma, 62/1.

¹⁸⁴ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, 239; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, s. 1383.

¹⁸⁵ Cuma, 62/3.

Sekizinci ayetin *Birinci İşrak*ında şöyle demektedir: "Zeyd b. Ali, "fa harfi olmaksızın *مَلَأَقِيكُمْ* إِنَّهُ *مَلَأَقِيكُمْ* şeklinde okumuş, İbn Mesud da *مَلَأَقِيكُمْ* مِنْهُ *مَلَأَقِيكُمْ* şeklinde okumuştur. Bu kuraatin anlamı açıktır. "Fa" ile okuyuşa gelince bu okuyuş, şart anlamını tazammun eder. Bir görüşe göre kelamın takdiri şöyledir: "Deki, muhakkak ölüm, işte kaçtığınızdır. Bu takdire göre ism-i mevsul olan *الْمَوْتِ*, *الْمَوْتِ* كَلِمَتِهَا *الْمَوْتِ* kelimesinin sıfatı değil, mahzup mübtada olan *هُوَ*"nın haberidir. Bu durumda *قَائِلًا* ile başlayan cümle, başlı başına bir kelam olur. Aynı şekilde Zeyd'in kuraati de başlı başına bir kelam olur. Yani muhakkak o ölüm, kendisinden kaçtığınız şeydir. Buna göre *مَلَأَقِيكُمْ* ifadesi, müstakil yeni bir cümle olur."¹⁹²

قَائِلًا "Haydi ölümü isteyin!"¹⁹³ âyetindeki "vav" harfinin *وَسَيَخْلِفُونَ* يَاللَّهِ لَوْ اسْتَظَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ "Gerçi onlar (münafıklar), "Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle beraber (savaşa) çıkardık." diye Allah'a yemin edeceklerdir."¹⁹⁴ âyetinde geçen *لَوْ اسْتَظَعْنَا* ifadesine teşbih amacıyla kesre ile okunduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁵

3. Molla Sadrâ'nın Tefsir Yönteminin Genel Bir Değerlendirmesi

Molla Sadrâ, *Metâfitu'l-Gayb* adlı eserinde Kur'an'ın dört farklı anlam düzeyinin ve katmanının bulunduğunu söyler. O, bu anlam yapısını, "Kur'an'ın bir zahiri, bir batını, bir haddi ve bir matlatı vardır."¹⁹⁶ şeklindeki meşhur hadise dayandırır.¹⁹⁷ Buna göre Kur'an, *örtülü/sırr* ve *açık/alenî* iki anlama sahiptir. Bunlardan her birisi *içsel/batın* ve *dışsal/zahir* anlamlara ayrılır. Böylece bu anlam düzeyleri, *açık-dışsal/zahir-alenî*, *açık-içsel/zahir-batın*, *örtülü-dışsal/sırr-zahir* *örtülü-içsel/sırr-batın* olmak üzere dört kategoriden oluşur. Bu dört düzeyin ilki olan *açık-dışsal* kısmı, okunan ve dokunulan (melmûs, mahsûs). Mushaf'tır. *Açık içsel* olan ikinci düzeyin ise hayal ve hafıza gibi içsel duyularla anlamları algılanabilir. (Hafızların, Kur'an'ı hafızalarında tutmaları gibi) Kur'an'ın üçüncü anlam düzeyi de insan ruhu tarafından kavranabilir. Molla Sadrâ Al-i İmran 3/7 ayetini zikrederek Kur'an'ın ruhunu,

¹⁹² Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 324-325.

¹⁹³ Cuma, 62/6.

¹⁹⁴ Tevbe 9/42.

¹⁹⁵ Molla Sadrâ, *Tefsir*, c. VIII, s. 311.

¹⁹⁶ Bkz. el-İrakî, Ebu'l-Fadl, Zeynuddin Abdurrahim b. el-Huseyn, *el-Muğni an hamli'l-esfar*, (thk Ebu Muhammed Eşref), Mektebetu Darü't-Tayriyye, 1415/1995, c. I, s. 235.

¹⁹⁷ İbn Aşûr, bu sözün Hz. Peygamber'e değil, İbn Abbas'a ait olduğunu söyler. Hadisin değerlendirilmesi için bkz. Muhammed et-Tahir b. Aşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, c. I, s. 34.

özünü/lübb ve sırlarını ancak akıl sahiplerinin/ulu'l-elbab bilebileceğini ve bunun kesbî ilimlerle değil, ledunnî ilimle elde edilebileceğini iddia etmektedir. Dördüncü anlam düzeyi olan *örtülü-dışsal* düzey ise varlıkların ve duyuların ötesindedir, his ve akıldan gizlenmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, "*Muhakkak ki o, bir kerîm Kur'an'dır. Bir mahfûz kitaptadır. Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir. Âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir.*"¹⁹⁸ buyurmaktadır.¹⁹⁹

S. Hüseyin Nasr'a göre, Mollâ Sadrâ'nın eserlerinin hemen her sayfasında Kur'ân'ın nuru ışıldamaktadır. Kur'ân'ın onun üzerindeki doğrudan etkisi hesaba katılmadan onun eserleri hakkında anlaşılacaktır.²⁰⁰ Mollâ Sadrâ düşüncesinde ve tefsir tarzında Muhyiddin İbnu'l-Arabî (ö. 638/1240)'nin te'siri belirgindir ve ayetlerin yorumunda onun²⁰¹ ve Abdurrezzak el-Kâşânî (ö.736/1335)'nin görüşlerine yer vermektedir.²⁰² O, Kur'ân-ı Kerim'in batınî anlamlarını, daha çok bu iki mistik düşünürün ve diğer İrfanî müfessirlerin çizgisine yakın bir yöntemle açıklamaktadır.²⁰³

Genel olarak Molla Sadrâ'nın, tefsirinde taassuptan uzak bir üslup takip ettiği söylenebilir. Fakat yer yer onun taassuba düşmekten kurtulamadığı görülmektedir. Sözelimi Molla Sadrâ'ya göre "*Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir, Allah'ın âyetlerini inkâr eden topluluğun örneği/hâli ne kötüdür..!*"²⁰⁴ ayetinde Hz. Peygamber'in hakikatini inkâr etmeleri, Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmeleri, imanî hakikatleri ve Rabbanî maarifi yok saymaları nedeniyle Yahudiler yerilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ onların sözlerini, "*Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık.*"²⁰⁵ "*Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!*" derler. Peki, ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?"²⁰⁶ şeklinde hikâye etmektedir. Binaenaleyh, bir kimse, nasların zahirine bakarak kendi anlayışını aşan hak ehlinin ve Kur'ânî hikmet ashabının

¹⁹⁸ Molla Sadrâ, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. I, s. 65 vd; Shıgeru kamada, "Kur'ân Tefsiri ile Sufi Felsefe Arasında Molla Sadrâ", s. 276-277.

¹⁹⁹ Molla Sadrâ, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. I, s. 65-69.

²⁰⁰ Nasr, *Molla Sadrâ ve İlâhî Hikmet*, s. 90-91.

²⁰¹ Örnek için bkz. Molla Sadrâ, Tefsir, c. II, s. 217; a. mlf. *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. I, s. 30, 63, 70, 79, 119, 340, 464.

²⁰² Molla Sadrâ, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. I, s. 345, 390.

²⁰³ Nasr, *Molla Sadrâ ve İlâhî Hikmet*, s. 90-91.

²⁰⁴ Cuma, 62/5.

²⁰⁵ Muminun, 23/24.

²⁰⁶ Bakara, 2/170.

yorumlarını inkâr eder, hiçbir istikşaf ve istibsarda bulunmadan üstatlarından ve öğretmenlerinden duyduklarına kulak verirse, bu hükme dâhil olmuş olur. Zira Sadrâ'ya göre ehlüllahın maksadı, bizzat kitap ve sünnetin maarifini beyan etmektir. Kur'ân ve sünnetin maarifine karşı böyle davranan kişi, ayetteki temsile layık olmuş olur. Binaenaleyh Sadrâ'ya göre, "bu kişi, din bakımından Yahudi olmasa da haslet bakımından Yahudîdir. Bu bağlamda o, Hz. Peygamber'in "Kaderiyye bu ümmetin mecusîleridir."²⁰⁷ yolundaki hadisine işaretle şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Kaderiyye, bu ümmetin Mecusileri olduğu gibi, aynı şekilde Zahirîyye ve Müşebbihe de bu ümmetin Yahudileri; Batınîler ise bu ümmetin Huristyanlarıdır. Birî hariç, bütün kadim inançların Hz. Peygamberin ümmetinde mevcut olduğunu iddia eden Sadrâ, herhangi bir fırka adı vermeden istisna ettiği grubun, *fırka-i naciye* olduğunu ve bunun da gayet az ve kapalı/bilinmez olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁸

Molla Sadrâ, "... Onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen... O'dur."²⁰⁹ ayetini tefsir ederken hikmet üzerinde genişçe durur ve sözü "وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا" Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir."²¹⁰ ayetine getirmekte ve Ebu'l-Hasan (Eş'arî) (ö. 324/935)'nin arkadaşlarının "tasvir, tasavvur ettikleri ve inandıkları gibi Allah kullarda filleri yaratır". yolundaki görüşlerinden daha saçma bir görüş olmadığını iddia etmektedir. Molla Sadrâ'ya göre onların bu görüşü ile marifet ve hikmet kapıları kapanır, burhana dayalı itikatların hükmü kalmaz ve varlıklar arasındaki sebep-sonucun ispatına dayalı aklî bütün neticeler ve gayeler geçersiz hale gelir. İki paragraf sonra Molla Sadrâ Eş'arîler'in ve Mu'tezile'nin aklının bunun tahkikine ermeyeceğini iddia eder.²¹¹

Molla Sadrâ, muhtemelen düşünce tarzlarını ve olaylara yaklaşım biçimlerini dikkate alarak yukarıdaki benzetmelerle bazı ekolleri eleştirmiştir. Bu eleştirilerin ağır kaçtığı ve genel itibariyle onun, eserlerinde takip ettiği üslûba uymadığını ifade etmek gerekir.

²⁰⁷ Hadisin geçtiği bazı kaynaklar şunlardır: Ebû Davud, Sünen, thk: Salih b. Abdüaziz b. Muhammed b. İbrahim, Daru's-selam, Riyad, 1429/2008. *Sünne*, 7, el-Beyhâkî, *es-Sünen'l-Kubra*, c. X, s. 342 (had. no: 20869); el-Hâkim, Ebu Abdillâh en-Nisâburî, *el-Müstedrak ale's-Sahihayn*, Daru'l-harameyn, Kahire, 1417/1997, c. I, s. 149 (Hadis no: 2896). Kaderiyye'nin kim olduğuna dair ilginç bir polemik için bkz. Mîr Dâmâd, Muhammed Bakır b. Dâmâd, *Risaletu'l-İkâzât fi halki'l-'amâl*, (thk. Hamid Naci İsfehani), Tahran, 1391, s. 31.

²⁰⁸ Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. VIII, s. 298-299.

²⁰⁹ Cuma, 62/2.

²¹⁰ Bakara, 2/269.

²¹¹ Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. VIII, s. 276.

Genelde Şii alimler, Ehl-i Sünnete muhalif oldukları meseleleri polemik bir üslûpla, diyalektik ve cedelci bir tarzda işlerler. İmamîyye Şiası'na mensup bir müfessir olan Molla Sadrâ'nın, bu tarz bir üslubü takip etmediği söylenebilir. Fakat Molla Sadrâ'nın, *الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي* (Bakara, 2/212) ayeti bağlamında Veda haccında Hz. Peygamber'in İslam'ın bütün dinlere galip geldiğini ilan ettiğini, farzların ve hükümlerin nüzulü, Ali'nin imamet ve hilafet makamına tansis ile tayin edilmesi sunucu dinin kemalinin ortaya çıktığını ifade etmesi Şia imamet teorisinin tipik yansımasıdır.²¹² Dolayısıyla yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi, Molla Sadrâ'nın bazı yorumlarında aşırıya kaçtığı ve mezhebî taassuba düşmekten kurtulamadığı ortaya çıkmaktadır.

Molla Sadrâ, işaret ehli olarak nitelediği bir gruba atfen, "*o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının*". (Bakara, 2/24) ayetinde geçen *en-nas (insan)* lafzından maksadın, ezelde Allah'a verdiği kadim ahdi unutmamasına sebep olan *insan benliği (enaniyyetu'l-insan)* olabileceğini söylemektedir. Yine, "*Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu...*" (Bakara 2/74) ayetinden hareketle de *el-hicâre (taş)den* maksadın sert kemik ve etten oluşan beden ve insan kalbinin katılaşmasına neden olan madde olabileceğini ifade eder. Ardından Molla Sadrâ; "Hiç kimse asla bu tür yorum ve değerlendirmelerden hareketle, ayetin zahirinden anlaşılan mananın geçersiz kılındığını ve ayetlerin zahir

²¹² Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. VIII, s. 266. Şia'nın iddiasına göre Veda Haccı dönüşü, Hz. Peygamber, Cuhfe yakınında Gadir-i Hum denen mevkiye konaklamış, bu sırada *يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَخَصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ* "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir."²¹² ayeti nazil olmuştur. Bunun üzerine, Allah Resulü, orada bulunanlara ayeti tebliğ etmiş, ardından, "size iki değerli şey bırakıyorum. Bunlardan biri Allah'ın kitabı, diğeri Ehl-i Beytim./ftret Benden sonra bunlara sarlısansız asla yolunuzu şaşırmasınız." demiştir. Daha sonra Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi sağına alarak elinden tutarak "*ben kimin Mevla'sıysam işte Ali o da onun mevlasıdır. Allahum! Onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol*" diyerek onu imam tayin etmiştir. Hatta Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in de aralarında bulunduğu Sahabiler, bundan dolayı Hz. Ali'yi tebrik etmişlerdir. Medine'ye dönüşte de dinin kemale erdiğini bildiren Maide 5/3. ayeti nazil olmuştur. (Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Matbaatu Ahmed el-Babî, Mısır, 1395/1978, c. I, s. 118, 119; el-Bezzar, Ebû Bekr, Ahmed b. Amr b. Abdilhalik, *el-Bahru'z-zehhar el-ma'rûf bi Musnedi'l-Bezzar I-XV*, thk.: Mahfuzurrahman Zeynullah, Mektebetu'l-ulûm ve'l-hikem, (1. baskı), Medine, 1409/1998, c. III, s. 35; Tirmizî, Ebû İsâ, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa, *Camî*, thk.: Salih b. Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim, Daru's-selam, 1429/2008, *Menakib*, 19; İbn Mâce, *Sunen, Sunne*, 121.) Ayrıca Şii kaynaklardaki Gadir-i hum olayına dair rivayetleri için bkz. Kummî, Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim, *Tefsîru'l-Kummî*, Beyrut, 1991, c. I, s. 173; Tabâtâbaî, *el-Mizân*, c. VI, s. 48 vd.)

anlamlarının ihmal edildiğini zannetmesin. Zira bu tür yorumlar, Hz. Peygamber'in, "Kuşkusuz Kur'an'ın bir zahiri, bir de batını vardır..."²¹³ sözünü tasdik etmektedir. Buna göre Kur'an'ın zahiri manası, zahir ulemanın tefsir ettiği, batini manası ise âlimlerin keşf ile elde ettikleri, kitap ve sünnete uygun olan, kitap ve sünnetin şahitlik etmesi kaydıyla geçerli olan manalardır. Dolayısıyla Kur'an ve sünnetten birinin şahitlik etmediği her iddia geçersiz olup fık ve küfür türündendir."²¹⁴

Bu nedenle, Mollâ Sadrâ, Kur'an'ı yüzeysel olarak tefsir etmekle yetinmemektedir. O, Kur'an tefsirinde âyetlerin zahir anlamlarıyla yetinmenin eksik bir tefsir olacağı kanaatinde. Nitekim Mollâ Sadrâ; *مَثَلُ الَّذِينَ خُمِلُوا* *النُّوزِيَّةِ ثُمَّ لَمْ يَخْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْجِمَارِ يَخْمَلُ اسْقَارًا يَنْسَخُ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا آيَاتِ* *التَّوْرَةِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ* "Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hâli ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."²¹⁵ ayetini tefsir ederken Kur'an'ın sırlarına ve nurlarına vakıf olmadan sadece Arapça'nın zahiriyle yetinenleri eleştirmektedir. Ona göre sadece lafızların açıklanması ve tefsir imamlarının görüşlerinin nakledilmesi Kur'an anlamlarının hakikatlerini ortaya çıkarmada yeterli değildir. Ardından o şöyle demektedir: " *وَمَا زَمَيْتَ إِذْ زَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى* " *Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.*²¹⁶ Ayetin zahir tefsiri açıktır. Hakiki manası ise gayet kapalıdır. Zira ayetin zahiri, bir taraftan atma eylemini ispat ederken öte yandan da onu nefyetmektedir. Bu ikisi bir birine zıt olan şeylerdir "Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin."²¹⁷ Onlar savaşmışlarsa Allah, nasıl azap eden/müazzib olur? Allah onları harekete geçirmek suretiyle onlara azap ediyorsa o zaman Allah'ın müminlere savaşı emretmesinin anlamı nedir? diyerek sadece Arapça'nın zahirine vakıf olmakla bu gibi ayetlerin anlaşılmasının ve tefsir edilmesinin zor olduğunu ifade etmektedir.²¹⁸

²¹³ İbn Hibban, *Sahihu İbn Hibban*, (thk: Şuayb el-Amavud), Muessesetu'r-risale, Beyrut, 1414/1993, c. I, s. 276 (Hadis No:75); Gazalî, Ebû Hamid Muhammed, *İhayu ulumi'd-din*, thk: Ali Muhammed Mustafa ve Said el-Mehasinî, Daru'l-fahya- Daru'l-menhel nâşirün, Dimaşk, 1431/2010, c. I, s. 342. Hadisin benzer ifadeleri için bkz. et-Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1434/2013, c. I, s. 16.

²¹⁴ Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. III, s. 559-561.

²¹⁵ Cuma, 62/5.

²¹⁶ Enfal 8/17.

²¹⁷ Tevbe 9/14; Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. VIII, s. 269-270.

²¹⁸ Molla Sadrâ, *Tefsîr*, c. VIII, s. 269-270.

İşârî ve tasavvufî tefsir geleneğinde bilgilerin sezgi ve ilhamla arife varit olacağı yaygın bir kanaattir. Buna göre "sadece tasavvuf erbabına açılan bir takım gizli anlamlar ve işaretler yoluyla Kur'an'ı açıklamaya" işârî veya feyzî tefsir denmektedir.²¹⁹ Bu nedenle daha önceki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Molla Sadrâ'nın tefsiri, melekutî işrakât/aydınlanma yoluyla kendisine ilham edilmiş gnostik/irfanî zevk ve batınî şevk ürünüdür. Onun tefsiri, burhana dayalı bir metot ve irfanî bir üslup ile yazılmış, kelam, irfan ve tasavvuf ağırlıklı felsefî ve işârî bir tefsir örneğidir. Bir müellifin yazdıkları düşüncesinin ana kaynağını yansıtan bir ayna gibidir. Bu nedenle ne kadar çabalarsa çabalasın bir müellifin, ilhamını aldığı kaynaktan tamamen sıyrılması zordur. Dolayısıyla onu, beslendiği asıl kaynaktan ayrı düşünmek oldukça güçtür. Nitekim Molla Sadrâ'nın, Cuma suresi tefsirinde kullandığı başlıkların neredeyse tamamına yakınının felsefî kavramlar olması hayatının son yıllarında Kur'an'a yönelse bile onun Kur'an yorum anlayışının felsefeden bağımsız olmadığı yönündeki kanaati güçlendirmektedir. Dolayısıyla Molla Sadrâ'nın İsnâaşeriyye Şıası içinde gelişen tasavvufî felsefenin (irfan veya hikmetin) tipik bir biçimi olduğunu ifade etmek mümkündür.

- Sonuç

Molla Sadrâ'nın düşünce dünyası Şii felsefe, irfan ve tasavvuf havzasında şekillenmiş bu yönüyle şöhrete kavuşmuştur. O, felsefenin yanı sıra kelam, hadis ve tefsir ilimlerine dair eserler telif etmiştir. Molla Sadrâ, ömrünün son on yılında büyük bir tutkuyla Kur'an alanına yönelmiştir. Onun bu alana yönelmesinden mutluluk duyduğu kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Fakat Kur'an'ın tamamını tefsir etmeye ömrü yetmemiştir. Onun tefsiri dokuz sure ile bazı ayetlerin tefsirinden oluşmaktadır. bu tefsir, sekiz cilt halinde basılmıştır ve oldukça hacimlidir. Molla Sadrâ, kendi felsefî, irfanî ve mistik birikimini, Kur'an'ın yüksek ve derin manalarının anlaşılmasında kullanmıştır.

Felsefe ve tasavvuf konuları soyut olmasına rağmen Molla Sadrâ, Cuma suresi tefsirinde anlaşılır ve akıcı bir üslup kullanmıştır. O Kur'an'ı, Kur'an, Hz. Peygamber'in hadisleri, Ehl-i Beyt imamlarının görüşleri, Sahabe ve Tabiün sözleri ile tefsir etmiştir. Lügat, gramer, kıraat ilimlerine önem vermiştir. Molla Sadrâ'nın tefsiri, tevhid, nübüvvet, mead, tefekkür, ilim, hikmet, zikir, Cuma gününün sevabı, Cuma namazının şartları, dünyevîleşme ve onun eleştirisi gibi dinin ve temel kaynağı olan Kur'an'ın, ahlak, tasavvuf ve

²¹⁹ ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirün*, c. II, s. 308.

felsefenin önemli konularını içermektedir. Bir filozof olarak felsefecilerin vadilerde yollarını kaybettiklerini ifade ederek muhataplarını Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in öğretilerine uyma çağrısında bulunması dikkate değer bir husustur. Bu nedenle onun tefsirinin her yönüyle değerlendirmeye tabi tutulduğunu söylemek güçtür.

Molla Sadrâ, genel olarak Kur'an tefsirine yaklaşım biçimlerini lügatçilerin, nazar ehli dediği felsefecilerin, aşırı yüzeysellik ile aşırı te'vilcilik dışında orta yolu esas alanların ile keşf ve şühûd ehli dediği ilimde derinleşenlerin (râsihûn) metodu olmak üzere dört gruba ayırır. Ona göre ilimde ve yakinde derinleşenler, kalplerinin aydınlanması neticesinde başkalarının görmediği manaları görürler. Lafızların mefhumlarını gereksiz hususlardan tecrit ederek gerçek manalarını ortaya koyarlar. Molla Sadrâ, Kur'ân ayetlerinin zahiri anlamlarının tefsiriyle yetinilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre bu tefsirde donukluğa neden olmaktadır. Ayrıca o, lafızları asıl anlamlarının dışına çıkaracak şekilde aşırı te'villeri de doğru bulmamaktadır. Ona göre asıl olan âlimlerin keşf ile elde ettikleri iç anlamlardır. Kur'ân ve sünnetin tanıklık etmesi kaydıyla batınî manalar geçerlidir.

Muhyiddin İbnu'l-Arabî ve Abdurrezak el-Kaşânî'nin irfan ve mistik anlayışının Molla Sadrâ üzerindeki tesiri belirgin olmakla birlikte, onun, kendine has felsefi, irfânî ve işârî bir tefsir anlayışı ortaya koyduğu söylenebilir. Genelde Molla Sadrâ'nın polemikten uzak bir üslûp takip ettiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte o, Eş'ariyye, Kaderiyye, Zahiriyye ile Batınıyye'yi sert ifadelerle eleştirmiş, İmamiyye Şiası'na mensup olması nedeniyle Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra nass ile imam tayin edildiği iddiasını kabul etmiştir. Bu da onun bazı konularda mezhebî taassuba girdiğini göstermektedir.

Kaynakça

- 'Akk, Halid Abdurrahman, *Usûlu't-tefsir ve kavâiduh*, Daru'n-nefais, Beyrut, 1406/1986.
- Abdulfettah Laşin, *Belagatu'l-Kur'ân fi âsari Kadî Abdalcabbar ve eseruhu fi'd-diraseti'l-belağîyye*, Daru'l-fikri'l-Arabî, Kahire, trs.
- Alparslan Açıkgenç, "Molla Sadrâ", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, Ss. 259-265
- Ali Emin Cabir, *Felsefetu't-te'vil 'inde Sadreddîn eş-Şîrâzî*, Merkezi'l-hadâre li tenmiyeti'l-fikri'l-İslâmî, (1.baskı), Beyrut, 2014.
- Ali Nusayrî, *Mekteb-i tefsiri-yi Molla Sadrâ*, Bunyad-ı hikmet-i Molla Sadrâ, 1384.

- Ali Rıza Dehkanpûr, *Revişhayi Tefsir-i ez didgâh-ı Molla Sadrâ*, s. www. MaarefQuran.com/images/farsi/maqaleShenasi/1279.(Erişim: 08.03.2015)
- Ali Şevah İshak, *Mu'cemu musennfâti'l-Kur'âni'l-Kerim I-IV*, (1. Baskı), Dâru'r-Rufâi Rıyad 1403/1983.
- Ali A. Bedaştî, Nasîruddîn "et-Tûsî'den Molla Sadrâ'nın Hikmet-i Mütealiyesine (Aşkın Hikmet) İmamiyye Kelamının Değişim Süreci," (Farsça'dan çev.: Naim Döner), *BÜİFD*, C: III, Sayı: 6, 2015/2. ty. 239-252.
- Gıyasettin Aslan, *Muhammed eş-Şeybanî'nin Kur'ân'ı Yorum Metodu*, İlahiyât, Ankara, 2004.
- Aşçıyanî, Seyyid Celaleddîn, *Resail-i Felsefi*, Defter-i tebliğat-i İslâmî, Kum, 1362.
- Ateş, Süleyman, *İşarî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara, 1998.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr b. et-Tâyyib, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, (thk.: Muhammed 'İsam el-Kudat), Dâru'l-feth-daru İbn Hazm, (1.Baskı), Amman-Beyrut, 1422/2002.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, *es-Sunenu'l-kubra*, (thk.: Muhammed Abdulkadir Ata), Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1424/2003.
- _____, Ebu Bekr Ahmed b. el-Husyen b. Ali, *Delailu'n-nubuvve I-VII*, (tlk: Abdulmutî Kal'acî), Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1408/1988.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, (thk: Salih b. Abduaziz b. Muhammed b. İbrahim, Daru's-selam), Rıyad, 1429/2008.
- Cevad Amilî, *Mecmua-yı Mekalat-ı hemayı-i cihanî hakim Molla Sadrâ*, Bunyad-ı hikmet-i Sadrâ, Tahran, 1380.
- Jonathan A. Brown, "Şia'da Hadis," (derleyen: M. Macit Karagözlü M. Enes, Topgöl, Şia'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler), Klasik İstanbul 2013.
- Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mu'cizetu'l-kubrâ el-Kur'ân*, Dâru'l-fikri'l-'Arabî, Kahire, trs. Emirullah Ülgen, Kur'ân'ın Anlaşılmasında İrâbın Rolü, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.
- Feyzullah Ekberî Destek, *Molla Sadrâ ve revîş-i vey der tefsir-i sûre-i Cuma, Faslname-i hikmet u felsefe*, Sayı: 3, Bahar, 1389.
- Hameneî, Seyyid Muhammed, *Molla Sadrâ ve Hikmât-i Mütealiye*, (çev. Sedat Baran), Denge Yay., İstanbul 2006.
- _____, *Mîr Dâmâd*, İntişarat-ı bunyad-ı hikmet-i İslâmî, Tahran, 1384.
- Hasan Âsî, *et-Tefsiru'l-Kur'ânî vel-luğatu's-sufiyye fi felsefeti İbn Sinâ*, Muessesetu'l-camiyye, Beyrut, 1983.
- Hüseyn Ziyâî, "Molla Sadra: Hayatı ve Eserleri," İslam Felsefe Tarihi, ed. Seyyid Hüseyn Nasr-Oliver Leaman, (çev. Şamil Öçal-H. Tuncay Başoğlu), Açılım Kitap, İstanbul 2011.
- Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2015.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Müslim, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, (tlk.: İbrahim Şemsuddîn), Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, (2. Baskı), Beyrut, 1428/2007.
- İbnu'l-Mutahhar el-Hillî, *Nehcü'l-hakk ve Keşfü's-Sıdk*, (thk. :es-Seyyid Rıda es-Sadrâ), Sitare, Kum, 1421.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenu İbn Mace*, (thk.: Salih b. Abdüaziz b. Muhammed b. İbrahim), Daru's-selam, Riyad, 1429/2008.
- İbn Teymiyye, Takyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Teymiyye el-Harranî, *Mukaddime fi usûli't-tefsir*, (thk. Fewvaz Ahmed Zumerli), Daru İbn Hazm, Beyrut, 1414/1994.
- İsmail, Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 2010.
- İrâkî, Ebu'l-Fadl, Zeynuddin Abdurrahim b. el-Huseyn, *el-Muğni an hamli'l-esfar*, (thk: Ebu Muhammed Eşref), Mektebetu Dari tayriyye, 1415/1995.
- Kâtib Çelebi Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn an esami'l-kutubi ve'l-funûn*, Daru ihyai't-turasi'l-Arabî (Mearif Matbaası), Beyrut, 1941.
- Kerametî, Muhammed Takî, *Te'sir-i mebânî-yi felsefi der tefsir-i Sadru'l-müteellihîn*, *Bunyad-ı hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ*, Tahran, 1384.
- Kuleynî, Ebu Ca'fer, Muhammed b. Ya'kub, *e-Razi, Usûl-i Kâfi I-IV*, Farsçaya Terc-şerh: Hacı Seyyid Haşim Resulî, Tahran, trs.
- Kummî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Husyen b. Babeveyh, *Men la yahduru'l-faqih I-IV*, (tsh: Huseyn el-E'lâmî), Menşûrtatu muesseseti'l-a'la, Beyrut, 1046/1986.
- Kummî, Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim, *Tefsiru'l-Kummî*, Beyrut 1991.
- Mahluf, 'Abdurrauf, *el-Bâkullânî ve kitâbuhu i'câzu'l-Kur'ân dirâse tahliliyye*, Dâru mektebeti'l-hayat, Beyrut, 1978.
- Mahmut Çetin, "Molla Sadrâ'da Mead Problemi", *Artuklu Akademi*, Mardin, 2014, /1(1) Ss. 159-182.
- Mian Muhammed Şerif, "Saduddîn eş-Şîrâzî (Molla Sadrâ), *İslam düşünce Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014
- M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2004
- Meclisî, Muhammed Bakır, *Bihâru'l-envâr*, İhyau'l-kutubi'l-İslamiyye, Kum, 1388.
- Mîr Dâmâd, Muhammed Bakır b. Dâmâd, *Risaletü'l-İkâzât fi halki'l-a'mâl*, (thk.: Hamid Naci İsfahânî), Tahran, 1391.
- Molla Sadrâ, Muhammed b. İbrahim eş-Şîrâzî, *Şerhu usuli'l-kâfi*, (tsh.: Muhammed Hacevî), Muessese-i mutalaat ve tahkikat-i ferhengî, y.y, trs.
- _____ *Esrâru'l-âyât ve envâru'l-beyyinât*, thk.: Muhammed Ali Cavidan ve Seyyid Muhammed Rıza Ahmedî Bucucerdî, İntişarat-ı bunyad-i hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ, Tahran, 1389.

- _____, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerim*, (thk: Ayetullah Muhammed Hadî Marifet), İntişârât-ı bunyad-i hikmet-i islâmî, (1.baskı), Tahran 1389.
- _____, *Mefâtihu'l-Ğayb*, thk. Necefali Habibî, İntişârât-i bunyad-i hikmet-i İslâmî-yi Mollâ Sadra, Tahran, 1386.
- _____, *el-Hikmetu'l-mütealiye fi'l-esfari'l-akliyyeti'l-erbaa*, Menşûratu talî'ati'n-nûr, y.y., 1430.
- _____, *Risâle-i Se Asl ve muntahab-ı Mesnevî*, y.y., trs.
- Muhammed b. Abdulaziz el-Avacî, *i'câzu'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mektebetu dari'l-minhac, (1. Baskı), Riyad, 1427.
- Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Muncidu'l-mukriin ve murşidu't-talibiin*, (thk.: Ali Muhammed el-Umran), trs.
- Muhammed et-Tahir b. Aşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvîr*, Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- Müslim, Muhammed Mustafa, *Mebâhis fi i'câzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Müslim, (2. Baskı), Riyad, 1416/1996.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Müslim e-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, (thk: Salih b. Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim), Daru's-selam, Riyad 1429/2008.
- Mustafa Öztürk, ""Şii-İmamî Tefsir Kültürünün Genel Karakteristikleri", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, İlim Yayma Vakfı, İstanbul, 2010, Ss. 243-277.
- Orhan Atalay, "Vahiy ve Molla Sadrâ'nın Yorumu", *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum, 2001, Cilt III, Sayı:2, Güz, 2001. Ss. 33-53.
- Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi-Tabakau'l-Müfessirîn*, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1973.
- Rafî, Mustafa Sadık, *i'câzu'l-Kur'ân ve'l-belağetu'n-nebeviyye*, Daru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1393/1983.
- Râğîb el-İsfhânî Ebu'l-Kasım, *Mukaddimetu Cami't-tefâsûr*, (thk.: Ahmed Hasan Ferhat, Daru'd-da've), Kuveyt, 1405/1984.
- Razî, Muhammed Fahrüddin b. Diyaduddin Ömer, *et-Tesiru'l-kebîr*, Daru'l-fikr, Beyrut, 1401/1981.
- Sabrî el-Aşûh, *i'câzu'l-kıraati'l-Kur'âniyye*, Mektebetu vehbe, Kahire, 1419/1998.
- Seyyid Hüseyin Nasr, *Mollâ-Sadrâ ve İllâhî Hikmet*, (çev. Mustafa Armağan), İnsan Yay., (2. baskı), İstanbul, 2009.
- _____, *Sadrulmüteellihin Şirazî ve hikmet-i mutealiye*, (Farsça'ya çev.: Hüseyin Sözençi), Detfer-i pejohiş ve neşr-i Suhreverdî, Tahran, 1382.
- Seyyid Muhammed Ali Ayazî, *Seyr-i tatavvur-i tefasir-i Şia*, İntişârât-ı kitab-ı mübin, Reşt, 1381.

- Shigeru Kamada, "Kur'ân Tefsiri ile Sufi Felsefe Arasında Molla Sadrâ Onun Zilzal Suresi Tefsiri", (çev. Enes Erdim), *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Ağustos, 2007, c:10, Sayı: 28, Ss. 271-284.
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Abi Bekr, *el-İtkan fî ulumi'l-Kur'ân*, (tlk: Mustafa Dib el-Buğa), Daru İbn Kesir, Dımaşk-Beyrut, 1416/1996.
- _____, *ed-Durru'l-mensur fî't-tefsiri bi'l-me'sur*, (thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), (1.baskı), Kahire, Merkezi hicr li'l-buhûs ve'd-dirasât, 1424/2003.
- _____, *Mu'tereku'l-ekran fî i'câzi'l-Kur'ân*, thk: Ali Muhammed el-Bicavî, Daru'l-fikr el-Arabî, ty.
- Süleyman Karacelil, "Kur'ân Tesirinde Etkili Unsurlar ve Müfessirin yöntemi", *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*, İlim Yayma Vakfı Kuran ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2010, Ss. 121-142.
- Şahrevedî, Nemazî Ali, *Tarihu'l-felsefe ve't-tasavvuf*, Arapça'ya (çev.: es-Seyyid Seccad er-Rıdavî), Mussese'tu'n-nebe' es-sekafiyye, Beyrut, 1433/2012.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, (thk: Adil Ahmed İbrahim), Mektebetu Feyyaz, el-Mansura, 1434/2013.
- Şevkî Dayf, *Tarihü'l-edebi'l-Arabî I-IV*, Asru'l-Abbasiyyi'l-ewel, (16. Baskı), Dâru'l-mearif, Kahire, 2004.
- Tabatabâî, es-Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fî tefsiri'l-Kur'ân*, Müessese-i metbuat-i İsmâiliyân, Tahran, 1393/1973.
- Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1434/2013.
- Tabresî, Ebu Ali el-Fadl b. Hasan b. Fadl, *Mecmau'l-beyan fî tefsiri'l-Kur'ân I-X*, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1418/1997.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa, *Cami't-Tirmizî*, (thk: Salih b. Abdulaziz b. Muhammed b. Aliş'-Şeyh), Daru's-selam Riyad, 1429/2008.
- Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, Daru'l-meyman, (1. Baskı), Riyad, 1426/2005
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Omer, *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vucuhî't-te'vil*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1433/2012.
- Zencir, Muhammed Rifat Ahmed, *Mebâhis fî'l-belâge ve i'câzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (thk.: Abdullah Ahmed Musa), (1.Baskı), Dubayi, 1428/2007.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fî ulumi'l-Kur'ân*, (thk: Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî), Daru'l-hadis, Kahire, 1427/2006.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, Daru'l-hadis, Kahire, 1426/2005.